Национальная библиотека
Республики Тыва
им. А.С Пушкина

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 10 (16170) ◇ 2000 чылдың январь 27, четверг ◇ Ат салган шагы 19.30 ◇ Садар өртээ 3 рубль.

АГРОҮЛЕТПҮРГЕ — ДЕТКИМЧЕ

"Тыва Республиканың социал-экономиктиг байдалын чогумчудар болгаш республика бюджединиң орулгалыг кеззэн турум естүреринге таарымчалыг байдалдарны тургузар хемчеглер дугайында" Россия Федерациязының Чазааның 1999 чылдың сентябрь 16-да № 1045 доктаалынга дүүштүр Тыва Республиканың агроүлетпүр комплекизин деткиир дугайында чөвүлел хурал РФ-тиң Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызының сайыды А. В. Гордеевке боол эрткен.

Чөвүлел хуралга Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак, Тыва Республиканың Доктаамал Төлээзиниң оралакчызы В. П. Курбаков, ТР-ниң Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызының сайыды С. М. Достай, Россияның көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызының сайыдының оралакчылары Н. К. Долгушкин, В. И. Алгинин, экономика, саң-хөө, девискээр, үнүштерниң химиктиг камгалал, өөредилге, суг ажыл-агый-мелиорация, малдың уксаажыдылга, социал хөгжүлде, электромеханизация, аъш-чем, ветеринария, эртем департаментилериниң удуртукчулары киришкен.

Чөвүлел хуралдың протокол шиитпиринде айтып турары болза:

1. "Тыва Республиканың аграр секторун күрүнеден деткиир соңгаарладып болбас хемчеглер дугайында" РФ-тиң Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызының 1999 чылдың февраль 23-те № 15-9 протокол шиитпирин күүседип турарының дугайында ТР-ниң көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем сайыды С. М. Достайның медээзин хүлээп алыр. Бо протоколда айыткан бүгү үүлдерни долу хемчээлге күүсеткенин демдеглээр.

2. Экономика Департаментизи (А. Ф. Романов), Саң-хөө департаментизи (С. С. Стариков), яамының өске-даа структура адырлары ТР-ниң Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызынга чигелделиг чээли лимиттерин мурнады үзүп бээрин көөр, чурт иштиниң көдээ ажыл-агый техниказын, уксаалыг малдарны, үрезиннерни садып алырынга лизинг фондузундан хөреңгини бээр, куш фабриказының холумак чемнериниң өртээнин чамдык кезиинге компенсацияны төлээр.

3. Саң-хөө департаментизи (С. С. Стариков) ТР-ниң Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы-биле кады 1995 чылдың сентябрь 14-те Дугуржулганга хамааржыр 1998 чылдың июнь 30-деги № 1 немелде Дугуржулганы күүседип турарын контрольга алыр. Ында агроүлетпүр комплекизиниң организацияларының өрелер төлээр хуусаазын 10 чыл узатканынга холбаштыр күрүнеңи иштики өрелериниң талазы-биле хүлээлгелерни төлээрин айыткан, "1999 чылда федералдыг бюджет дугайында" Федералдыг Хоойлунуң 100 үүлүнге дүүштүр Тыва Республиканың агроүлетпүр бүдүрүлгелериниң өрелерин эде көөр талазы-биле РФ-тиң Саңхөө яамызының болгаш ТР-ниң Чазааның аразында саң-хөө талазы-биле чорудар ажылдарны ында база тодараткан.

4. Экономика департаментизи (А. Ф. Романов), Мал уксаажыдылгазының департаментизи (В. В. Шапочкин), Үнүштерниң химиктиг камгалал департаментизи (С. Н. Саленко) Тыва Республиканың көдээ ажыл-агый бараан бүдүрүкчүлерин күрүнеден деткииринге "2000 чылда федералдыг бюджет дугайында" Федералдыг Хоойлуда көрдүнгенин езугаар, 2000 чылдың федералдыг бюджединден шупту 19688 муң рубльди, ооң иштинде:

— чурт иштиниң хой ажылын деткииринге — 17680 муң рубльди;

— уксаалыг мал дотациязынга — 928 муң рубльди;

— мал комплекстеринге, куш фабриказынга чемнер садып алырынга дотация кылдыр — 700 муң рубльди;

— арыглал заводтарынга ветеринар-санитар дотациязынга — 200 муң рубльди бээр.

5. Малдың уксаажыдылга департаментизи (В. В. Шапочкин), Экономика департаментизи (А. Ф. Романов) Тыва Республикага лизинг езугаар 2000 муң рубльге уксаалыг малдарны садып алыр дугайында Тыва Республиканың Чазааның саналын чугаалажып көөр, 1997 чылда уксаалыг мал садып алыры-биле алган 960 муң рубльди дедир эгидериниң хуусаазын 2000 чылдың декабрь 1-ге чедир узадыр дугайында Россия Федерациязының Чазаанга саналды белеткээр.

6. Электромеханизация департаментизи (А. В. Шпилько) Тыва Республикага 2000 чылда кыварчаар материалдарны мынчаар доктаадыр:

дизель одалгазы —7.0 муң тонна,

автобензин — 3, 5 муң тонна, оларны акшаландырар үндезинни тодарадыр.

7. Экономика департаментизи (А. Ф. Романов), Электромеханизация департаментизи (А. В. Шпилько) Россия Федерациязының Чазааның 1999 чылдың сентябрь 16-да № 1045 доктаалынга дүүштүр республикага машина-технологтуг станцияны тургузары-биле Россия Федерациязының хөгжүлде бюджединден 46.0 миллион рубльди үзүп бээринге дуза кадар, а ол ышкаш 1994-1999 чылдарда лизинг езугаар техника алганы 5,6 млн. рубльди дедир эгидериниң хуусаазын 2000 чылдың декабрь 1-ге чедир узадыр дугайында саналды белеткээр.

8. Экономика департаментизи (А. Ф. Романов), Электромеханизация департаментизи (А. В. Шпилько), Социал хөгжүлде департаментизи (Д. И. Торопов) республиканың агролетпүр комплекизиниң бүдүрүлгелеринге ажыглаар нефть баазазын төлевилээринге болгаш тударынга Россия Федерациязының хөгжүлде бюджединден 28,8 млн. рубльди үзүп бээринге деткимчени көргүзер, ону бо төлевилел талазы-биле бизнес-планны болгаш өске-даа үндезинниг материалдарны киирген соонда боттандырар.

9. Экономика, Социал хөгжүлде департаментилери Россия Федерациязының Чазааның 1999 чылдың сентябрь 16-да № 1045 доктаалынга дүүштүр бизнес-планны болгаш өскедаа үндезинниг материалдарны киирген соонда, чылыдыла комбинадын катап тургузарынга Россия Федерациязының хөгжүлде бюджединден 4,5 млн. рубльди 2000 чылда үзүп бээр арганы чугаалажып көөр.

10. Экономика департаментизи (А. Ф. Романов) Тыва Республиканың агроүлетпүр комплекизиниң бүдүрүлгелеринге болгаш организацияларынга чигелделиг чээли тыпсырының тускай фондузундан лимиттерни 1999 чылдың деннелинден эвээш эвести бээринин айтырыын 2000 чылда бадылаар дугайында айтырыгны чугаалажып көөр.

11. Ветеринария департаментизи (В. М. Авилов) 2000 чылда федералдыг бюджеттен 321,7 муң рубльди малдың онза озалдыг болгаш карантинниг аарыгларын болдурбазы-биле үзүп бээр.

12. Өөредилге департаментизи (Ю. Ф. Лачуга) 2000 чылда өөредилге албан черлерин тударынга (хандырарынга) 3502,3 муң рубльди, ооң иштинде:

Тыванын көдээ ажылагый техникумунга 3089,3 муң рубльди;

АҮК кадрларын белеткээр болгаш мергежилин бедидер өөредилге төвүнге 413.0 муң рубльди үзүп бээр.

13. Экономика департаментизи (А. Ф. Романов), Суг ажыл-агый-мелиорация департаментизи (Г. Г. Гулюк) 2000 чылда Тыва Республикага мелиорация ажылдары чорудары-биле "Чер курлавырлары" деп кезектен 7100 муң рубльди, ооң иштинде:

— черлерни мелиорастаарынга — 5550 муң рубльди;

— суг ажыл-агыйының бюджет организацияларының бүдүрүлге баазазын хөгжүдеринге – 700 муң рубльди;

— мелиорация системаларын септээринге – 850 муң рубльди үзүп бээр.

14. Экономика департаментизи (А. Ф. Романов), Социал хөгжүлде департаментизи (Д. И. Торопов) Кызылдың куш фабриказын болгаш Кызылда ветеринария-санитар арыглал заводун 2000 чылда чаартыр акшаландырыышкын айтырынын программазының төлевилелин чогуур документилерни киирген соонда чугаалажып көөр.

15. Экономика департаментизи (А. Ф. Романов), Социал хөгжүлде департаментизи (Д. И. Торопов) яамының адырлар аайы-биле кезектери-биле кады Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызынга (С. М. Достай) 2000 чылда техник-экономиктиг үндезиннерни, төлевилел-смета документилерин болгаш бизнес-планнарны белеткээринге дузалаар, бо сорулгаларга 200 муң рубльди бээр.

16. Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы (С. М. Достай) 2000 чылда федералдыг акшаландырыышкынның адрестиг программазында киирген, Кызыл хоорайда "Кызылдың эът комбинады" ХАН-га ургларга эът продуктулары бүдүрер цехти тудар талазы-биле чогуур документилерни киирерин хандырар.

Аъш-чем үлетпүрүнүң департаментизи (Г. Ю. Сажинов), Экономика департаментизи (А. Ф. Романов), Социал хөгжүлде департаментизи (Д. И. Торопов) Кызыл хоорайда "Кызылдың эът комбинады" ХАН-га ургларга эът продуктулары бүдүрер цехтің тудуунга төлевилел-смета документилерин, техник-экономиктиг үндезиннерни ажылдап кылырынга дузалаар.

17. Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы (С. М. Достай) 2000—2005 чылдарда точка аайы-биле төлевилелдер талазы-биле саналдарны белеткээр.

Экономика департаментизи (А. Ф. Романов), Социал хөгжүлде департаментизи (Д. И. Торопов) акшаландырыышкын чорудуушкунун организастаарынга төлевилел-смета документилерин белеткээринге дуза кадар.

18. Мал уксаажыдылгазының департаментизи (В. В. Шапочкин), балык ажыл-агыйының талазы-биле күрүнеиң кооператив каттыжыышкыны (В. Д. Глущенко) Тыва Республиканың Чазаа-биле кады республикада боду бүткен суг хөөлбектеринге балык ажыл-агыйын организастаарының эртемге үндезилеттинген системазын ажылдап кылыр.

19. Үнүштерниң химиктиг камгалал департаментизи (С. Н. Саленков) дараазында үүлдерни көөр:

— Россия Федерациязының Чазааның 1998 чылдың декабрь 21-де № 1405 доктаалында көрдүнген негелделерни езугаар 2000 чылда Тыва Республикага 1,2 муң тонна минералдыг чемишчидилгелерни, үнүштерниң химиктиг камгалалынга 16 тонна чемишчидилгелерни бээр;

— үрезин кылдыр 6400 тонна кызыл-тасты, 1000 тонна арбайны, 1000 тонна суланы, 250 тонна чиңге-тарааны, 60 тонна тарымал тоорукту федералдыг бюджетте көрдүнген нинти акшаландырыышкынның күсели-биле "Көдээ ажыл-агый болгаш балык тудары" деп кезектен бээр.

20. Өөредилге департаментизи (Ю. Ф. Лачуга) Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы-биле кады 2000 чылда Красноярскиде күрүнеиң аграр университединге өөредири-биле база даштыкыга стажировка эртери-биле агроүлетпүр бүдүрүлгелериниң болгаш тараачын (фермер) ажыл-агыйларының удуртукчуларын чорудар талазы-биле саналды ажылдап кылыр.

21. Девискээр департаментизи (Ф. И. Павлусенко) Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызынга Россияның Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызының база Тыва Республиканың Чазааның аразында АҮК талазы-биле кады ажылдажылга дугайында дугуржулгазын белеткээринге практиктиг дузаны кадар.

22. Бо протоколдуң күүселдезн дээш контроль чорударын Россия Федерациязының Көдээ ажылагый болгаш аъш-чем яамызының сайыдының оралакчызы Н. К. Долгушкинге болгаш Тыва Республиканың Көдээ ажылагый болгаш аъш-чем яамызының сайыды С. М. Достайга дагзыр.

ТУРИЗМГЕ ТААРЫМЧАЛЫГ

Тыва Республиканың Чазааның эзлчеглиг хуралы январь 25-те болуп эрткен, аңаа республика ужур-дузалыг он ажыг айтырыгларны чугаалашкан. ТР-ниң Чазак Баштыңының бирги оралакчызы В. М. Оюн хуралды башкарып эрттирген.

"Тыва Республикага 2000-2002 чылдарда йод чедишпезиниң аарыгларыбиле демиселди чорударының соңгаарлаттынмас хемчеглериниң дугайында" тускай сорулгалыг программаның төлевилелин бир дугаарында сайгарган. Бо талазы-биле ТР-ниң Кадык камгалал яамызының сайыды Б. К. Күдерек илеткел кылгаш, чурттакчы чоннуң кадының камгалаарынга программаның улуг ужур-дузалыын тайылбырлаан. Чазак кежигүннери төлевилелге чамдык немелделерни киргген, йод чедишпезиниң аарыглары-биле демиселди күштелдирерин, йодтуг дустарны киир сөөртүрүн саналдааннар. Программа төлевилелин чедир ажылдап кылыр болган.

"Тыва Республикага туризмни 2000—2005 чылдарга чедир хөгжүдер программа дугайында" айтырыгны хуралга чугаалашкан. Мону сайгарарынга Чазак кежигүннери кончуг сонуургалдыг киришкеннер. Тыванын кайгамчыктыг чараш боду бүткен бойдузу туризмниң кандыг-даа хевирин хөгжүдеринге таарымчалының айытканнар. Программаның төлевилелинде оларны хөгжүдерде, чүүү кылырын киирбээнин демдеглээш, ажыктыг саналдарын, сүмелерин киргеннер. Тывага туризмни хөгжүдер үе келгенин, бо талазы-биле эки программа хереги, ону дүрген кылырын чугулага көргеннер. Программаны дүрген болгаш чогумчалыг ажылдап кылыр айтырыгларны шиитпирлээр тускай Чазак комиссиязын тургускан. Туризмни хөгжүдер программаның төлевилелин эде кылырын хуралга шиитпирлээн.

Чөөн чүктүң Ай календарын езугаар 2000 чылдың февраль 6-да республикага Шагаа байырлалын демдеглээр. Байырлал хүнеринде эрттирер хемчеглерни хуралга бадылаан.

Бистиң корр.

ЧАРЛЫКТАРЫ КҮШТҮГ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының ийнги чыжының он тоску эзлчег чок сессиязы январь 24-те болуп эрткен.

Хүн чурумунда киргген кол айтырыг "Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизиниң) кежигүннериниң соңгулдаларын эрттиреринге чөпшээрел бээриниң дугайында" болган. ТР-ниң Дээди Хуралында Президентиниң төлээлекчизи Д. Д. Ооржакка сөс берген. ТР-ниң Улуг Хуралының кежигүннериниң соңгулдаларының дугайында Дүрүм болгаш 2000 чылдың март 26-да Улуг Хурал кежигүннериниң соңгулдаларын эрттирер дугайында Президентиниң Чарлыы Федералдыг хоойлуга дүгжүп турарын, хажыдыышкын кылбаанын ол чугаалаан. ТР-ниң Дээди Хуралының комитет даргазы Э. М. Манчын чүве чугаалаан, Президентиниң төлээлекчизиниң бодалдарынга удурланган. Улуг Хуралдың кежигүннериниң соңгулдаларын эрттиреринде, Дээди Хуралдан чөпшээрел алырын, соңгулдаларны дүрүм-биле эвес, ТР-ниң хоойлузун езугаар эрттиреринин ол айыткаш, Президент Федералдыг хоойлуну үреп турарын демдеглээн. Хереглерінда Президент Улуг Хуралдың кежигүннериниң соңгулдаларын март 26-да эрттиреринге чөпшээрелди алыры-биле Дээди Хуралче дилег бижиктиг киргген. Ону Дээди Хуралдың Чөвүлелинге сайгарып көргеш, Федералдыг хоойлуга дүүшпес деп саналаан. Бо айтырыгны үзе шиитпирлээри-биле ДХ-ниң ээлчег чок сессиязын чыылдырганы ол. ТР-ниң чонунуң Улуг Хуралының дугайында хоойлу төлевилелин Дээди Хурал чедир ажылдап кылыры-биле Президент чоруткаш, ону хүлээп алырын дүргедиринин дилеп турза-даа, Парламент ону хандырбаан. Ынчангаш хоойлу чок болуп турарындан Дүрүмну Президент Чарлыы-биле бадылаан.

Бо айтырыг талазы-биле он ажыг депутат санал берген. Улуг Хурал күрүне эрге-чагырга органы эвес дээр дугайында ТР-ниң Юстиция яамызының тайылбыр бижин турда-ла, аңаа бүзүревээни-биле боор, ону күрүне эргечагыргазының органы деп чамдык депутаттар санааш, ооң соңгулдаларын Федералдыг хоойлуга дүүштүр эрттиреринин саналдааннар. Чамдыктары Президентини деткип, ооң Чарлыын солуп шыдавазын чугаалап турганнар. Депутаттар чаңгыс аай, түннелге келбээнин барымдаалааш, айтырыгны үзе шиитпирлээри-биле чажыт бадылаашкынны эрттиргеп. Улуг Хуралдың кежигүннериниң соңгулдаларын март 26-да эрттирер дээн Чарлык-биле чөпшээрежир азы чөпшээрешпес болгаш Президент бодунуң үндүргеп шиитпирин хоойлу-дүрүмге дүүштүрерин дилээр деп утканы илереткен үш доктаал төлевилелин депутаттарга үлеп бергеп, олар орта үзел-бодалын илередир.

Бадылаашкынның түннелинде "Президент бодунуң үндүргеп шиитпирин хоойлу-дүрүмге дүүштүрерин дилээр" деп доктаал хөй бадылаашкынны алган. Ынчангаш Дээди Хуралдың депутаттары Улуг Хуралдың кежигүннериниң соңгулдаларын эрттирер дугайында Президентиниң Чарлыы-биле чөпшээрешкенин илереткен.

ТР-ниң Төп соңгулда комиссиязының даргазы Н. А. ОНДАРНЫҢ тайылбыры:

— Улуг Хурал дээрге күрүне эрге-чагырга органы эвес, күгле Конституция хуралы болур. Ооң соңгулдаларының дугайында Дүрүмнүң болгаш соңгулдалар эрттирер хүнүнүң дугайында Президентиниң чарлыктары Федералдыг-даа, бистиң-даа хоойлуларывыска дүгжүп турар, ында хажыдыышкын чок. ТР-ниң Төп соңгулда комиссиязы күүсекчи орган болганда Президентиниң Чарлыы үнерге, дораанна күүседип эгелей берген. Соңгулдаларның календарь планын бадылаан, ол езугаар ажыл чоруп турар. Девискээр соңгулдалар комиссияларын, 250 соңгулда округтарын тургускан. Улуг Хуралдың кежигүннериниң соңгулдаларының дугайында Дүрүм-биле ТР-ниң Юстиция яамызы чөпшээрешкен. РФ-тиң Президентизиниң соңгулдаларыбиле кады бо соңгулдаларны эрттиреринин Россияның Төп соңгулда комиссиязындан чөпшээрелин алыры-биле Москваже сургакчылап чоруп тур мен.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизиниң) кежигүннериниң соңгулдаларын эрттиреринге чөпшээрежилге бээр дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫҢ (ПАРЛАМЕНТИЗИНИҢ) ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизиниң) кежигүннериниң соңгулдаларын 2000 чылдың март 26-да эрттирер дугайында Тыва Республиканың Президентизиниң дилег чагаазын чугаалажып көргеш, Тыва Республиканың Дээди Хуралының (Парламентизиниң) **доктаадыры болза:**

1. Бодунуң ажыл-чорудулгазын болгаш норма-чижек актыларын хоойлужудулгага дүүштүр чорударын Тыва Республиканың Президентизинге, Төп соңгулда комиссиязынга сүмелээр.

2. Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизиниң) кежигүннериниң соңгулдаларының дугайында хоойлужудулгага көрдүнген соңгукчуларның кээр хуузунда шаптараазыннар хуузун кызырарын, Улуг Хуралдың кежигүннериниң санын доктаадырының чурумун болгаш санын өскертирин Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи)-биле доп-дораан дугуржуп, чугаалажыр дугайында саналды Тыва Республиканың Президентизинге киирер.

3. Бо доктаал ону хүлээп алган хүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (Парламентизиниң) Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

ТӨП СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНДА

Тыва Республиканың Дээди Хуралының ийнги чыжының депутаттарының Кызыл хоорайның чаңгыс мандаттыг 4 соңгулда округтарының талазы-биле катап соңгулдаларын эрттирер дугайында Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының 2000 чылдың январь 25-те № 02-3/132 доктаалын езугаар, "Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаттарының соңгулдаларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунуң 57 үүлүнүң 3 кезээнге база 62 үүлүнге дүүштүр Кызыл хоорайның чаңгыс мандаттыг Первомайский № 4, Чехов № 8, Автодорожный № 9, Калинин № 10 соңгулда округтарының талазы-биле Тыва Республиканың Дээди Хуралының ийнги чыжының депутаттарының катап соңгулдаларын **2000 чылдың март 26-да** эрттиреринин доктааткан.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының ийнги чыжының депутаттарының соңгулдаларын соңгулдалар дугайында федералдыг болгаш республика хоойлужудулгаларынга дүүштүр белеткээр болгаш эрттирер ажылды организастаарын Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязынга дааскан.

• • •

Тыва Республиканың Дээди Хуралының ийнги чыжының депутадының Кызыл хоорайның Чехов чаңгыс мандаттыг № 8 соңгулда округунуң талазы-биле соңгулдазының катап бадылаашкыннары 2000 чылдың январь 23-те эрткен.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының ийнги чыжының Кызыл хоорайда Чехов чаңгыс мандаттыг № 8 соңгулда округунуң талазы-биле соңгулдазынга бүүткеткен соңгукчуларның үгле 24 хуузу киришкенин барымдаалааш, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы бо соңгулданы болбаан деп саналаан.

АДАЛАР — ЧОГААДЫГЛАРДА

Чөөн-Хемчик кожуунда № 3 ортумак школа өөредилге-кижизидилге ажылдарынга хөй талалыг ажыл-ижи-биле көскүлен апарган. Ооң мөңгүн медальдыг доозукчулары, өске-даа өөреникчилери дээди өөредилге черлеринде, биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктар башкыларының, ада-нелериниң ат-алдарын чоргаар тудуп чоруур.

Башкыларның, өөреникчилерниң калбак киржилгези-биле № 3 ортумак школага адалар конференциязы солун деңнелге болуп эрткен. Уруглар кижизидилгезинге аданың ужур-дузазының дугайында үлегер чугаалар, "чалгынныг" сөстер, шулүктер ынчан аңаа хөөн-биле чангыланган.

Уруглар адаларының хөктүг солун аажы-чаңнарын оюн-баштак аян-шинчи-биле база көргүскен. Дыка хөй школачылар адазының дугайында төөгү чугааларны конференцияга сеткил ханыышкын-биле дыңнаткан. "Мээн ачам" деп темага чогаадыглар уран болгаш чараш болган. Ылаңгыя 7 "б" класстың удуртукчузу англи дыл башкызы Марта Шыраповна Монгуштуң классы солун чогаадыглары-биле конференцияга онзаланып ылгалган.

Александр МОНГУШ.

ЧАА ЭКСПОНАТТАР

Кызыл хоорайда 1930-40 чылдарда репрессияга таваржып шаажылаттырганнарның музейинде чаа экспонаттар кирген. Ында Улуг-Хем кожуунуң даргазы тургаш бооладып шиитпирген Даржаа Кыргысович Күжүгеттин болгаш ооң кадайының чуруктары, оларның дугайында материалдар, эдилелдери делгеттинген.

Борис ОНДАР.

Чагаалар аразындан

ӨӨРҮН КИЖИ КАЙЫН УТТУР

Номвар чинчерлеп олурумда, холумга студентилеп чораан чылдарымның блокноду туттунуп келди. Ажыдып көрүп ора, ол солун үелерни сактып ордум. Бир арынны ажыдыптарымга, эштеримниң төрүттүнген хүннерин демдеглеп каан болдум. Бо январь айда чаңгыс курсчувус Эртине Данзы-Белектиң төрүттүнген хүнү-ле болгай харын. Ынчангаш сактыышкын хевирлиг кыска үүлдү биживес аргам чок болду.

Эртине Сергеевич Данзы-Белек ам Каа-Хем кожуунда ажылдап, чурттап чоруур. Чайын кудумчуга кылаштап чорумда, өөнүң иштиби-биле кады кончуг чараш машиналыг медээлеп эртилер, мендилежип четтиктивис. Ажыл, амыдырал аайы-биле чыл чылы-биле үжуражып душчур чай чок боор мындыг ышкажыл. Ынчалза-даа найыралда кызыгаар, хемчээл турбас дээри ышкаш, эш-өөрүн кижи кайын уттур.

Бурятияның көдээ ажылагый институдунга өөренип турувуста, оолдар хүрежир бичии залдыг турган. Радик, Эртине, Шолбан оон ыравастар. А Эртине зал баарда, мени үргүлчү эдертип аар кижи. "Кижи чалгааратпас, солун кижи-дир сен ийин" дээр. Хүрежип турарын көрүп-көрүп, өрээлге келгеш, ону бирден-бирээ чокка сайгарар, канчаар октаанын, канчаар октатканын өттүнүп көргүзер боорумга, ынча дээр кижи.

Чаңгыс өрээлге 4-5 чыл кады чурттап келген болгаш аажы-чаңнарывысты эки билчир бис. Эртине чеже-даа күштүг, шыырак болза, улуг тура чок, улусбиле чөрүлдээлешпес, биче сеткилдиг кижи. Чок, барывысты үлежип чорааш, өөредилгевисти эки доозуп, агрономнуң дипломун холга алдывыс. Тывадан он студентиниң аразында дерт оол турдувус. Радик ам аравыста чок, Март-оол, Эртине. мен—үжелээ артывыс

Спортка ынак чораанының түннелинде эштерим ам-даа хүрежип, 1-8-ки черлерже үнүп, ачыр-дачыр тутчуп чорлар. Аңаа канчап өөрүвес боор.

Студент чылдарывыста төрүттүнген хүннеривисти кандыг солун ылдыр эрттирип чораан ийик бис, утпаан-на боор силер.

Эртине, сенээ моон соңгаар-даа чайынналчак чедишкиннерни, өг-бүленге аас-кежиктиг күзедим. Хүрештерге кымга-даа октатпайн, делегей чемпиону атка чедер боор сен деп идегеп ор бис.

Геннадий ООРЖАК.
Кызыл хоорай.

Саөлгү шакта

ХКД чурттарының Баштыңнарының ээлчеглиг шуулганы Москвага эрткен. Шуулганның ажылынга 12 күрүнеиң баштыңнары киришкен. Күрүнелериниң удуртукчулары бот-боттарының аразында үре-түннелдиг ужуражыышкыннарны кылганының соонда, ХКД чурттарының күрүнелер Баштыңнарының Чөвүлел Даргазынга Россияның Президентизиниң албан-хүлээлгезин күүседип турар, РФ-тиң Чазак Даргазы В. Путинни чаңгыс үн-биле бадылаан. Шуулганның киржикчилери терроризмге удур демисел чорудар, экономиктиг хостуг зоналарны тургузар талазы-биле айтырыгларны чугаалашкаш, чогуур шиитпирлерни хүлээп алган. Шуулган боол турар хүнде Грузияның Президентизи Э. Шеварднадзе 72 харлаан, аңаа холбаштыр В. Путин изиг байыр чедирген болгаш ажыл-хереэнге чеднишкиннерлиг, аас-кежиктиг, чаагай чурттаарын күзээн.

• • •

Грозныйга тулчуушкуннар үезинде маадырлыыбиле өлген генерал Михаил Малофеевтиң мөчүзүн ийи хонганда бузулган бажың адаандан тып алгаш, баштай Моздокка, ооң соонда Санкт-Петербургка эккелгеш, ында бүгү хүндүткел езузу-биле сөөлгү орукче үдеп ажааган.

(Агентилелдер материалдарындан).

СОҢГУЛДА ОКРУГТАРЫНЫҢ ДАҢЗЫЗЫ

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧОНУНУҢ УЛУГ ХУРАЛЫНЫҢ СЪЕЗДИЗИНИҢ КЕЖИГҮННЕРИНИҢ СОҢГУЛДАЛАРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ СОҢГУЛДА ОКРУГТАРЫН ТУРГУЗАР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТӨП СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

2000 чылдың январь 21 № 02-3/127 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. "Тыва Республиканың Улуг Хуралының кежигүннериниң соңгулдаларының дугайында Дүрүмнүң" 3 үүлүнге дүүштүр оларның кызыгаарларын айтып, дараазында соңгулда округтарын тургузар:

КЫЗЫЛ ХООРАЙ

Енисейский № 1. Колхозная кудумчузу, 2а, Геологическая 1-ден 83-ке чедир, Көк-Тей кудумчузу 1-ден 77 чедир, Паротурбинная 1-ден 87 чедир, Песочная кудумчузу 1-21 (саарзык талазы), Сибирская 1-ден 65 чедир, Солнечная кудумчузу 1-ден 67 чедир, Халдавырлыг аарыглар эмнелгези.

Төвү ЧЭТ-тиң тудуг эргелери.

Ленинградский-1 № 2. Буренская кудумчузу 1-ден 75 чедир, Профсоюзная кудумчузу 1-ден 50 чедир, Сергей Лазо кудумчузу 1-ден 96 чедир, Университетская кудумчузу 1-ден 65 чедир.

Төвү башкы училищези (Колхозная кудумчузу, 69).

Сумонный № 3. Колхозная кудумчузу 23-69 (с/т), Колхозный переулок 1-ден 3 чедир, 26 Баку Комиссарлары кудумчузу 1-ден 50 чедир, Новоселов кудумчузу 1-ден 51 чедир, Париж Коммунарларының кудумчузу 1-ден 52 чедир, Сибирь Гвардейжилери кудумчузу 1-ден 62 чедир, Сумонная кудумчузу 1-ден 56 чедир, Целинная кудумчузу 1-ден 55 чедир.

Төвү башкы училищези (Колхозная, 69).

Ленинградский-2 № 4. Ийнги Серебрянка кудумчузу 1-ден 62, Сарыг-Сепская кудумчузу 1-ден 63 чедир, Колхозная кудумчузу 18-62 (д/т), Сельскохозяйственная кудумчузу 1-ден 70 чедир, Спортивная кудумчузу 2-16 (д/т), Песочная кудумчузу 23-69 (с/т), 2-68 (д/т), Лесная кудумчузу 1-ден 12, Хвойная кудумчузу 1-ден 12 чедир.

Төвү башкы училищези (Колхозная, 69).

Школьный № 5. Беспалов кудумчузу 1-43 (с/т), 2-42 (д/т), Виланская кудумчузу 1-15 (с/т), 2-12 (д/т), Восточная кудумчузу 2-42 (д/т), Дачная кудумчузу 1-29 (с/т), 2-20 (д/т), Дружба кудумчузу 1, 1/1, 1/3, 3, 3а, 4, 5, 68, 10-32 (д/т), Крылов кудумчузу 1, 1а, 1б, 2-10 (д/т), Лермонтов кудумчузу 1-15 (с/т), 2-12 (д/т), Луговая кудумчузу 1-9 (с/т), 2-48 (д/т), Лунная кудумчузу 1/1, 1/2, 8, Малоенисейская кудумчузу 1-ден 94 чедир, Первомайская кудумчузу 15, Рихард Зорге кудумчузу 1-31 (с/т), 2-38 (д/т), Северная кудумчузу 1-ден 19 чедир, Шоссейная кудумчузу 1-ден 21 чедир (с/т), Пролетарская кудумчузу 1-51 (с/т), 2-42 (д/т), Садовая кудумчузу 1-57 (с/т), 2-50 (д/т).

Төвү № 11 школа, Лермонтов кудумчузу, 1.

Первомайский № 6. Восточная кудумчузу 1-37 (с/т), Крюков кудумчузу 1-56, Первомайская кудумчузу 21-1 (с/т), Полевая кудумчузу 2-62 (д/т), Шевченко кудумчузу 1-60, Пролетарская кудумчузу 1-51, Садовая кудумчузу 1-50.

Төвү республиканың одаар түүл сайгарар чери, Оюн Курседи кудумчузу, 4.

Хорбис № 7. Байкальская кудумчузу 1-ден 15 чедир, Депутатская кудумчузу 1-21 (с/т), Звездная кудумчузу 1в, 1е, 2, 13, 29, 55-67 (с/т), Карбышев кудумчузу 1-43 (с/т), 2-28 (д/т), Лермонтов кудумчузу 19, 19а, 27, Маяковский кудумчузу 1-25 (с/т), 2-14 (д/т), Спутник суурнуң 1 одуруу 1-9 (с/т), 10, Спутник суурнуң 2 одуруу 1-6, 8, 10, 13, 15-8, Спутник суурнуң 3 одуруу 1, 2, 4-7, 9, 11-17, Спутник суурнуң 4 одуруу 1, 2, Спутник суурнуң 5 одуруу 2, Спутник суурнуң 7 одуруу 3, 5, 11-15 (с/т), Спутник суурнуң 8 одуруу 1, 2, 6, 11, 13, 24, 25, Спутник суурнуң 19 одуруу 1, 2, 19, 21, Спутник суурнуң 11 одуруу 1-3, 9, Спутник суурнуң 12 одуруу 10, 28, Спутник суурнуң 13 одуруу 1, 16, Спутник суурнуң 14 одуруу 7, 14, 15, Спутник суурнуң 16 одуруу 2, Спутник суурнуң 19 одуруу 4, Спутник суурнуң Арат, 14, Спутник суурнуң Полигонная кудумчузу 5, Спутник суурнуң Эрги аэропорт, Спутник суурнуң Хербис 1-7, 11, 17, 25, Спутник суурнуң Эрзин кудумчузу 1-6, 17, Фрунзе кудумчузу 2-40 (д/т).

Төвү Республиканың одаар түүл сайгарар чери, Оюн Күрседи кудумчузу, 4.

Молодежный № 8. Беспалов кудумчузу 44-100 (д/т), Дружба кудумчузу 7-19а (с/т), 36, 36а, 40, Кузнецов кудумчузу 3-тен 17 чедир, Рихард Зорге кудумчузу 33-107 (с/т), 40-120 (д/т), Дачная кудумчузу 31-63 (с/т), 40-68 (д/т), Коммунальная кудумчузу 9-тан 13 чедир.

Төвү ТывКУ, инженер-техниктиг факультет, Рабочая кудумчузу 4.

Пограничный № 9. Восточная кудумчузу 32-44 (д/т), 45-тен 81 чедир, Дружба кудумчузу 21-29 (с/т), 15а, 19а, 27а, 27б, 27в, 29а, 29б, 29в, 31, 33, 34а, 38/1, 38/2, 38/3, 38/4, 34-58 (д/т), Крюков кудумчузу 112-138 (д/т), Малоенисейская кудумчузу 110-128 (д/т), 129-тан 132 чедир, Пограничный переулок 6а, 7-9, 7а, 7б, 11, 38/4, 41, Пушкин кудумчузу 5-27 (с/т), Рабочая кудумчузу 2-20 (д/т), 1-31 (с/т), Суворов кудумчузу 1-ден 16 чедир, 18, 20, Шоссейная кудумчузу 23-41 (с/т), Юбилейный переулок 1-24 чедир, Стрелковый переулок 3-тен 10 чедир.

Төвү ТывКУ, инженер-техниктиг факультет, Рабочая кудумчузу 4.

Пролетарский № 10. Беспалов кудумчузу 39-99 (с/т), Красногвардейская кудумчузу 22 (д/т), Крюков кудумчузу 57-131 (с/т), 58-120 (д/т), Кузнецов кудумчузу 18-46 (д/т), Полевая кудумчузу 1-83 (с/т), 64-118 (д/т), Первомайская 20-56 (д/т), Пролетарская 44-122, Пушкин кудумчузу 29-51 (с/т), 36-44 (д/т), 50-68 (д/т), Садовая кудумчузу 52-80 (д/т), 59-95 (с/т), Суворов кудумчузу 15-47 (с/т), 22-46 (д/т), Шевченко кудумчузу 61-171 (с/т), 62-192 (д/т), Чедерский переулок 2-38 (д/т).

Төвү № 2 АТБ, Оюн Курседи 54.

Каа-Хемский № 11. Депутатская кудумчузу 4-8 (д/т), 23-29 (с/т), Каа-Хем кудумчузу 11, 41-69 (с/т), Коммунальная кудумчузу 43, 44а, 45, Космонавтылар кудумчузу 2-20 (д/т), Красногвардейская 1-69 (с/т), Подгорная кудумчузу 1-37 (с/т), 2-68 (д/т), Южная кудумчузу 1-ден 18 чедир, Транспортный переулок 1-29 (с/т), 4-26 (д/т), Малчын кудумчузу 2-14 (д/т), Малый переулок 2-14 (д/т), 1-9 (с/т), Маяковский кудумчузу 16-70 (д/т), Оюн Курседи кудумчузу 1-65 (с/т), 2-56 (д/т).

Төвү № 2 АТБ, Оюн Курседи 54.

Рабочий № 12. Дружба кудумчузу 35-59 (с/т), Каа-Хем кудумчузу 16-80 (д/т), 3-29 (с/т), Красноармейская кудумчузу 1-49 (с/т), 8-38 (д/т), Медицинский переулок 2-10 (д/т), 9а, 9-21 (с/т), Пролетарская кудумчузу 123-167 (с/т), 124-172 (д/т), Проточная кудумчузу 2, 2а, 2б, 3-тен 10-га чедир, 13, 15, Пушкин кудумчузу 2-32 (д/т), Рабочая кудумчузу 33-87 (с/т), 22-58 (д/т), Рихард Зорге кудумчузу 109-171 (с/т), Транспортный переулок 31-ден 92-ге чедир, Чүргүй-оол кудумчузу 3-тен 36-га чедир.

Төвү № 4 школа, Рабочая 58.

Мугур № 13. Март 8 мугуру 4, 6, 10, 12, 14, Авиация переулогу 2-18 (д/т), Дружба кудумчузу 60-74 (д/т), 62-95 (с/т), Интернациональная кудумчузу 31-97 (с/т), Коммунистический переулок 2-ден 18-ке чедир, Комсомольская кудумчузу 35-89 (с/т), Мугур кудумчузу 8 (д/т), 51-79 (с/т), Новая кудумчузу 1, 2-46 (д/т), 42б, 44а, 41, 43, 80, Оюн Күрседи кудумчузу 58-112 (д/т), Пролетарская кудумчузу 174-234 (д/т), 169-219 (с/т), Рабочая кудумчузу 60-138 (д/т), 89-159 (с/т), Рихард Зорге кудумчузу 173-219 (с/т), 174-236 (д/т), Родниковый переулок 5-45 (с/т), 8-36 (д/т), Совхозный переулок 4-16 (д/т), Шевченко кудумчузу 173-233 (с/т), 194-260 (д/т), Малый переулок 11-25 (с/т), Южный переулок 2, 3, 5, 7, 8, 9а, 10, 11, 25.

Төвү № 4 школа, Рабочая 58.

Ленинский № 14. Интернациональная кудумчузу 2-20 (д/т), 1-19 (с/т), Каа-Хем кудумчузу 2, Комсомольская кудумчузу 1-18 (д/т), Кызыл партизаннар кудумчузу 1-9 (с/т), 2-14 (д/т), Ленин кудумчузу 1-17 (с/т), 2-18 (д/т), Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1-27 (с/т), 2-26 (д/т).

Төвү ТывКУ, көдээ ажылагый факультеди.

Университетский № 15. Дружба кудумчузу 76-134 (д/т), 97-133 (с/т), Интернациональная кудумчузу 2-32 (д/т), 1-29 (с/т), Комсомольская кудумчузу 19-33 (с/т), 20-32 (д/т), Кочетов кудумчузу 1-ден 30-га чедир, Красноармейская кудумчузу 40-74 (д/т), 51-105 (с/т), Мугур кудумчузу 1-9 (с/т), 2-42 (д/т).

Төвү ТывКУ, көдээ ажыл-агый факультеди.

Медицинский № 16. Титов кудумчузу 70-82 (д/т), Рабочая кудумчузу 301-345 (с/т), Рихард Зорге кудумчузу 340-350 (д/т), 347, Оюн Күрседи кудумчузу 218-158 (д/т), Кечил-оол кудумчузу 2[illegible], 3а, 5, 7, Чехов кудумчузу 32, 39, 53, Республика эмнелгези, уруглар эмнелгези (Кечил-оол кудумчузунда), № 2 божудулга бажыңы, гинекология салбыры, өкпе аарыының диспансери, онкодиспансер.

Төвү Медицина училищези, Кечил-оол 2а.

Октябрьский № 17. Гагарин кудумчузу 7, 12, Комсомольская кудумчузу 4-20 (д/т), Кочетов кудумчузу 32-68 (д/т), Кызыл партизаннар кудумчузу 16-38 (д/т), 11-31 (с/т), Левин кудумчузу 20-40 (д/т), 19-55 (с/т), Титов кудумчузу 15, 23, 26, 28, Тыва эки турачылар кудумчузу 3, Чехов кудумчузу 13, 15, Чүлдүм кудумчузу 3, 3а, 5, 5а, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 28-44 (д/т), 38а, Тыва эки турачылар кудумчузунда № 2 республика эмнелгези, Ленин кудумчузунда уруглар эмнелгези, божудулга бажыңы, терапия, эндокринология салбыры.

Төвү ном үндүрер чер, Щетинкин 57.

Строительный № 18. Чүлдүм кудумчузу 31-69 (с/т), 42, 44, 55а, Тыва эки турачылар кудумчузу 21, 26, 35-49, 51-61 (с/т), Шевченко кудумчузу 235-255 (с/т), 262-282 (д/т), 280а, Дружба кудумчузу 135-157 (с/т), 136-150 (д/т), Комсомольская кудумчузу 26-100 (д/т), Кочетов кудумчузу 41, 41а, Красноармейская кудумчузу 76-102 (д/т), 109-129 (с/т), Новая кудумчузу 48-56 (д/т), Оюн Курседи кудумчузу 116-180 (д/т), 150а, 158а, 158б, 164а, Пролетарская кудумчузу 221-237 (с/т), 236-290 (д/т), Рабочая кудумчузу 140-186 (д/т), 161-223 (с/т), Рихард Зорге кудумчузу 238-298 (д/т), 237-293 (с/т), Сельский переулок 2-16 (д/т).

Төвү "Тыва тудуг" КХЭ, Красноармейская 76.

Центральный № 19. Безымянная кудумчузу 2-88 (д/т), 1-101 (с/т), Безымянный переулок 2-20 (д/т), 12/1, Гагарин кудумчузу 2-4 (д/т), Кызыл партизаннар кудумчузу, 4, 41, Лесозаводская кудумчузу 1-23 (с/т), Титов кудумчузу 1-19 (с/т), Чехов кудумчузу 2, 3, 4, 5, Чүлдүм кудумчузу 6, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 62-96 (д/т),

Төвү Улусчу чогаадылга бажыңы, Щетинкин 46.

Гагарин № 20. Гагарин кудумчузу 6, Ленин кудумчузу 42-62 (д/т), Речной переулок 1-ден 18-ке чедир, Титов кудумчузу 2-20 (д/т), Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 71-81 (с/т).

Төвү Улусчу чогаадылга бажыңы, Щетинкин 46.

Чүлдүм № 21. Гагарин кудумчузу 35-тен 74-ке чедир, 76-82 (д/т), Дружба кудумчузу 158, Кочетов кудумчузу 55/1, 55/2, Красноармейская кудумчузу 128-186 (д/т), 183-187 (с/т), Оюн Курседи кудумчузу 112-184 (д/т), 185-211 (с/т), Рабочая кудумчузу 190-дан 257-ге чедир, Рихард Зорге кудумчузу 295-тен 313-ке чедир, 315-325 (с/т), 326-348 (д/т), Чүлдүм кудумчузу 17-ден 86-га чедир.

Төвү № 1 школа, Кочетов кудумчузу 59/3.

Красноармейский № 22. Гагарин кудумчузу 11-33 (с/т), Кочетов кудумчузу 47, 59/2, Красноармейская кудумчузу 189-211 (с/т), Рабочая кудумчузу 188, 189, 259-297 (с/т), Рихард Зорге кудумчузу 238-294 (д/т), 237-293 (с/т), Сесерлиг мугур 3-тен 18-ке чедир, Титов кудумчузу 33-83 (с/т), 36.

Төвү № 1 школа, Кочетов кудумчузу 59/3.

Чехов № 23. Бухтуев кудумчузу 1, Красноармейская кудумчузу 178, Кочетов кудумчузу 95, 97, 99.

Төвү № 15 школа, Красноармейская кудумчузу 176.

Бухтуев № 24. Бухтуев кудумчузу 3, 23-33 (с/т), Красноармейская кудумчузу 170-176 (д/т), 213-251 (с/т), Рабочая кудумчузу 278-276 (д/т), Сесерлиг мугур 19-30, Титов кудумчузу 62-68.

Төвү № 15 школа, Красноармейская 176.

Учебный № 25. Чехов кудумчузу 8, Ленин кудумчузу 75-89 (с/т), Кочетов кудумчузу 92-110 (д/т).

Төвү № 1 ОПТУ, Салчак Тока кудумчузу 14.

Механизаторский № 26. Бухтуев кудумчузу 10-30 (д/т), Дружба кудумчузу 252, 254, 271-279 (с/т), Дружба переулок 1-15 (с/т), Кочетов кудумчузу 137, 141, 147-159 (с/т), Красноармейская кудумчузу 222-254 (д/т), 253-307 (с/т), Май кудумчузу 1-3, 5-13, Рабочая кудумчузу 280-334 (д/т), 347-389 (с/т), Салчак Тока кудумчузу 3-17 (с/т), 2-14 (д/т).

Төвү № 1 ОПТУ, Салчак Тока кудумчузу 14.

Заводской № 27. Береговая кудумчузу 1-ден 72-ге чедир, Горная кудумчузу 17-33 (с/т), 39а, 49, 38-108 (д/т), Декабристер кудумчузу 9-29 (с/т), 6-22 (д/т), Донмас-Суг переулок 1-ден 24 чедир, Ключевая кудумчузу 1-ден 104-ке чедир, Кожзаводская кудумчузу 92, Кечил-оол кудумчузу 32-54 (д/т), Подрощенская кудумчузу 1-ден 33-ке чедир, Семирацкий кудумчузу 1-ден 83-ке чедир, Строительный переулок 1-ден 36-га чедир, Терешкова кудумчузу 1-ден 21-ге чедир, Школьная кудумчузу 1-ден 90-га чедир, Пальмбах кудумчузу 2-12 (д/т), Май кудумчузу 19-45 (с/т), 2-48 (д/т), Механизация мугур 1-43 (с/т), С. Тока кудумчузу 16-58 (д/т), 7-25 (с/т), Чапаев кудумчузу 2-20 (д/т), 9-25 (с/т).

Төвү алгы заводу, Семирацкий кудумчузу 61.

Малчын № 28. Весенняя кудумчузу 1-21 (с/т), 24-48 (д/т), Восточный переулок 1-ден 6-га чедир, Гранит кудумчузу 1-ден 11-ге, Крутой переулок 1-ден 25-ке чедир, Малчын кудумчузу 1-11, 57, Светлая кудумчузу 1-ден 15-ке чедир, Каа-Хем кудумчузу 71-75 (с/т), Карбышев кудумчузу 28-109, Кузнецов кудумчузу 61, 61а, Маяковский кудумчузу 27-89, Молодежная кудумчузу 2-24 (д/т), Суворов кудумчузу 60-дан 71-ге чедир, Туристер кудумчузу 2-16 (д/т), Фрунзе кудумчузу 1-9 (с/т), 42-102 (д/т), 90а.

Төвү № 1 АТБ.

Карбышев № 29. Гагарин кудумчузу 78, Загородный переулок 1-ден 23-ке чедир, Интернациональная кудумчузу 103-119 (с/т), Каменистая кудумчузу 1-25 (с/т), 2-60 (д/т), Комсомольская кудумчузу 85-103 (с/т), 106-120 (д/т), Мир кудумчузу 1-ден 14-ке чедир, Кооперативный переулок 1-ден 13-ке чедир, Мугур кудумчузу 85-тен 107-ге чедир, Степная кудумчузу 9, Складская кудумчузу 2-20 (д/т), Оюн Курседи кудумчузу 69-157, № 1 АТБ-ниң мурнундагы дузалал ажыл-агыйы.

Төвү № 1 АТБ.

Кечил-оол № 30. Бай-Хаак кудумчузу 6, 7, Кечил-оол кудумчузу 2а, 2б, ОСТЭ.

Төвү № 3 школа, Советская кудумчузу 14.

Бай-Хаак № 31. Калинин кудумчузу 2/1, 2а, 2б, 8, Кечил-оол кудумчузу 1а, 5а, 7б.

Төвү № 3 школа, Советская кудумчузу 14.

Автодорожный № 32. Кечил-оол кудумчузу 4, 7а, 9, 411, Калинин кудумчузу 24б.

Төвү Кызылдың Автоорук техникуму, Кечил-оол 15.

Шоссейный № 33. Кечил-оол кудумчузу 7г, 7е, Калинин кудумчузу 10, 12, 14, 24а.

Төвү автоорук техникуму, Кечил-оол 15.

Геологический № 34. Калинин кудумчузу 24, 26, 26а, 28, 30.

Төвү № 14 школа, Кечил-оол 73.

Улуг-Хем № 35. Горная кудумчузу 1-9 (с/т), 2-36 (д/т), 80, Кечил-оол кудумчузу 18, 19, Лопсанчап кудумчузу 1, 3, 5, 7, 13, 17, 19, Оюн Курседи кудумчузу 171-185 (с/т), 260-266 (д/т), 272-298 (д/т), Почтовый переулок 1-ден 22-ге чедир, Советская кудумчузу 2, 2а, 4, Улуг-Хем кудумчузу 5, 17.

Төвү № 14 школа, Кечил-оол кудумчузу 73.

Калининский № 36. Лопсанчап кудумчузу 2, 15, Алдан-Маадырлар кудумчузу 1-15 (с/т), Баян-Кол кудумчузу 2-16 (д/т), 3-9 (с/т), Вокзал кудумчузу 1-15 (с/т), 2-16 (д/т), Декабристер кудумчузу 1-7 (с/т), Дзержинский кудумчузу 2-28 (д/т), Лопсанчап кудумчузу 2/2, 2/1, 4-26 (д/т), Островский кудумчузу 11-25 (с/т), 8, 14, Оюн Күрседи кудумчузу 187-193 (с/т), 302-332 (д/т), Пальмбах кудумчузу 14-24 (д/т), 15-21 (с/т), Кечил-оол кудумчузу 22-30 (д/т). 37-89 (с/т), Улуг-Хем кудумчузу 4, 4а, 6. Чапаев кудумчузу 3-7 (с/т).

Төвү Күрсанэпидхайгаарал төвү, Калинин кудумчузу 116.

Найырал № 37. Калинин кудумчузу 1г, 16, 20, 22, Лопсанчап кудумчузу 27/1.

Төвү № 9 школа, Лопсанчап кудумчузу 29/2.

Машиностроительный № 38. Лопсанчап кудумчузу 25, 25/1, 27/2, 29, 29/1, 31.

Төвү № 9 школа, Лопсанчап кудумчузу 29/2.

Гимназианың № 39. Лопсанчап кудумчузу 33, 42, 44.

Төвү № 9 школа, Лопсанчап кудумчузу 29/2.

Горный № 40. Калинин кудумчузу 1, 1а, 3, 3а, 3б, 5, 5а, 5б, 5/1, 5/2, 7, 7а, Лопсанчап кудумчузу 40.

Төвү № 4 ОПТУ, Калинин кудумчузу 1.

Московский № 41. Московская кудумчузу 100, 101, 107, 107/1, 109.

Төвү № 5 школа, Московская кудумчузу 105/1.

Южный № 42. Московская кудумчузу 102, 103, 104, 105, 106, 106/1, 108/1, 108/2.

Төвү № 5 школа, Московская кудумчузу 105/1.

Ровенский № 43. Баян-Кол кудумчузу 17-23 (с/т), 18-22 (д/т), Вокзал кудумчузу 17-25 (с/т), 18-28 (д/т), Дзержинский кудумчузу 1-27 (с/т), Заводская кудумчузу 4, 8-тен 14-ке чедир, 12/2, 12а, 16-26 (д/т), 24а, 27-29, 34, 46, Лопсанчап кудумчузу 28-32 (д/т), Островский кудумчузу 27-35 (с/т), Пальмбах кудумчузу 28, 29, 29а, Хлеб заводу кудумчу 1-12, 14-26 (д/т).

Төвү "Жилье" септелге ажыглал бүдүрүлгезиниң транспорт цеги, Ровенская 25.

Хлеб заводу № 44. Алдан-Маадырлар кудумчузу 18-22 (д/т), 17-23 (с/т), Калинин кудумчузу 100, 144, 144б, Западная кудумчу 1-13 (с/т), 72, Островная кудумчу 1, 2, 3, Садыг ямызының мурнундагы дузалал ажыл-агыйы, Строитель суурнуң чуртталга бажыңнары, Пригородная кудумчузу 1-ден 13-ке чедир, Респсихэмнелге: Строитель суурда № 1 салбыр, Сукпак суурда № 2 салбыр, Ровенская кудумчуда 1, 1а, 2а, 2-7, 9-24, 27-40, 42-46, Сукпак кудумчузу 1, 7, 10, Таежная кудумчузу 1-22, 24-30 (д/т), 36, Трактовый переулок 2-8 (д/т). 20, 36, Шагаан-Арыг кудумчузу 1а, 2-8, 10а, 14-58 (д/т), 62, Энергетиктер кудумчузу 1, 3, 12, 36, 105, 311, 316, РРТПЦ, 1, республиканың карак аарыг эмнелгези.

Төвү "Жилье" септелге-ажыглал бүдүрүлгезиниң транспорт цеги, Ровенская 25.

Правобережный-1 № 45. 2-ги Азас кудумчузу 14-тен 32-ге чедир, Азас кудумчузу 1-ден 40-ге чедир, Автомобильный переулок 1-ден 28-ке чедир, Белинский кудумчузу 1-ден 35-ке чедир, 35а, Дорожная кудумчузу 1-ден 17-ге чедир, Аң өстүрер ажыл-агый 1-ден 10-га чедир, Набережная кудумчу 64-тен 140-ге чедир, 140а, 140в, 142, Набережный переулок 1-ден 23-ке чедир, Клуб кудумчузу 19-37, Орджоникидзе кудумчузу 1-ден 76-га чедир, Правобережная кудумчузу 42, 48, 50, 52, Саян кудумчузу 5-тен 9-ка чедир, 12-26 (д/т), Саян переулогу 1-ден 26-га чедир, Свердлов кудумчузу 1-ден 77-ге чедир, Серекей переулогу 1-ден 20-ге чедир, Серекей кудумчузу 1-ден 74-ке чедир, Тополиный переулок 1-ден 27-ге чедир, Хемчик переулок 1-ден 28-ке чедир, Холмистая кудумчузу 1-ден 74-ке чедир, Ээрбек переулок 1-ден 18-ке чедир.

Төвү "Енисей" КБ, Набережная кудумчузу 80.

Правобережный-2 № 46. Абакан кудумчузу 1-ден 31-ге чедир, Вавилин кудумчузу 1-ден 4-ке чедир, Күруксаажыдылга каттыжышкыны 1-5, Дөге-Баары 7-11 (с/т), Енисей кудумчузу 2-12 (д/т), Кирпичная кудумчузу 1-ден 58-ке чедир, Клуб кудумчузу 2-62 (д/т), 1-17 (с/т), Кочетов кудумчузу 139, 143, 145, Набережная кудумчузу 1-ден 62-ге чедир, Көвүрүг кудумчузу 1-ден 29-ка чедир, Паром кудумчузу 1-ден 58-ке чедир, Правобережная кудумчузу 1-ден 40-ге чедир, 44, 46, Туран кудумчузу 1-ден 12-ге чедир.

Төвү № 8 школа, Правобережная кудумчузу 4.

Ангарский № 47. Ангарский бульвар 8, 10, 29/1, 29

Төвү № 5 школа, Московская кудумчузу 105/1

Аэропорт № 48. Ангарский бульвар 25/1, 27, 27/1, 27/2, 27/3, 31, аэропорттуң ниити чуртталга бажыңы.

Төвү № 5 школа, Московская кудумчузу 105/1.

Лопсанчап № 49. Лопсанчап кудумчузу 35/1, 35/2, 37/1, 39, 44/1.

Төвү № 9 школа. Лопсанчап кудумчузу 29/2.

Горький № 50. Лопсанчап кудумчузу 37, 37/2, 37/3, 41

Төвү № 9 школа, Лопсанчап кудумчузу 29/2.

БАЙ-ТАЙГА КОЖУУН

Тээлиниң Чоон № 51. Тээли сумузунуң Шык, Малчын, Карл Маркс, Киров, Гагарин, Комсомол, Ленин, Мугур, Хову кудумчулары.

Төвү кожуунның хереглекчилер ниитилелиниң бажыңы.

Тээлиниң Төп № 52. Тээли сумузунуң Пушкин, Тайбың, Школа, Чехов, Серен-Дондуп, Мөңгүлек кудумчуларының 1-ден 65-ке чедир бажыңнары, Даржаа, Мөге, Намчыл кудумчулары.

Төвү Культура бажыңы.

Тээлиниң Мурнуу № 53. Тээли сумузунуң Уруле Кандан, Адыгбай, Эки турачы, Мөңгүлек кудумчулары 66-дан 102-ге чедир бажыңнар, Кооператив, Шын, Тыванын 50 чылы, Көп-Сөөк кудумчулары, Тудугжу переулок.

Төвү Культура бажыңы.

Ээр-Хавак № 54. Найырал сумузунуң девискээри, Ээр-Хавак, Эдер-Куй деп черлер, подвал, төп тараа шаңы, Кызыл-Хараган, Адыр-Мажалык деп черлер.

Төвү Ээр-Хавак сумузунуң чагырга бажыңы.

Хемчиктиң № 55. Хемчик сумузунуң девискээринде Буьк, Дөң-Терек, Шат, ферма чайлаа деп черлер.

Төвү Хемчиктиң № 3 ортумак школазының бажыңы.

Кызыл-Даг № 56. Кызыл-Даг сумузунуң девискээри, Тейлер, Ооруг, Ажыг-Кара-Суг, Сукпак-Бажы, Узун-Кыры, Аржаан, Саамчыыр, Мажалык, Алаак деп черлер.

Төвү суму чагыргазының бажыңы.

Кара-Хөл № 57. Кара-Хөл сумузунуң девискээри, Ортаа-Хову-Бажы, Хадыңныг, Кара-Суг, Делег-Хөл, Үстүү-Шивилиг, Ортаа-Шивилиг, Алдыы-Шивилиг, Огар, Кара-Хөл, Кара-Хөл-Бажы, Даштыг-Хөл, Кара-Суглур, Көзер, Сукпак деп черлер.

Төвү суму чагыргазының бажыңы.

Бай-Талдың Чоон № 58. Бай-Тал сумузунуң Найырал, Ленин, Мөңгүлек кудумчулары.

Төвү Культура бажыңы.

Мөңгүлек № 59. Бай-Тал сумузунуң Константин Тоюн, Тайбың кудумчулары, Хемчик-Бажы, Даштыг-Тей, Элезинниг-Хову, Шындаазын, Туралыг, Шивилиг, Кара-Шуй деп черлер.

Төвү суму чагыргазының бажыңы.

Шуй № 60. Шуй сумузунуң девискээри, Базарак, Чаңгыс-Терек деп черлер.

Төвү Культура бажыңы.

Шуй-Аксы № 61. Шуй-Аксы сумузунуң девискээри, Ак-Хем, Чиңге-Кат, Бугаш, Манчүрек, Дустуг-Хем, Ортаа-Допул, Павыдай деп черлер.

Төвү санатор-дыштанылга школазы.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК КОЖУУН

Мелиораторный № 62. Кызыл-Мажалык суурнуң кудумчулары: Мелиоводстроя кудумчузундан эгелээш, Садовская кудумчузунга чедир; Найырал, Механизация, Речная, Мажалык, Новая, Зеленая, Оюн Күрседи кудумчулары, Саая Альберт, Чүргүй-оол, Набережная кудумчуларының (д/т) эгелээш, № 46 бажыңга чедир, Буян-Бадыргы, Авиация, Промышленная, Сельская кудумчуларындан эгелээш, Садовая кудумчузунуң (с/т) белдирлешкээнге чедир; переулоктар Больничный, Мир, Авиация.

Төвү — СТБ-ниң администрация бажыңы.

Кызыл-Мажалыктың Западный № 63. Кызыл-Мажалык суурнуң кудумчулары: Пролетарская, Рабочая, Саая Альберт, Набережная, Чүргүй-оол; переулок Чүлдүм; Буян-Бадыргы кудумчузу (д/т), Садовая кудумчузундан Михаил Чес кудумчузубиле белдирлешкээнге чедир, переулок Безымянный, Михаил Чес, Коммунальная, Чадамба кудумчуларындан эгелээш, Буян-Бадыргы кудумчузунуң дең талазынга чедир.

Төвү — Культура ордузунуң бажыңы.

Кызыл-Мажалыктың Школьный № 64. Кызыл-Мажалык суурнуң кудумчулары: Буян-Бадыргы кудумчузунуң саарзык талазы, Садовая кудумчузундан Михаил Чес кудумчузунга чедир; Коммунальная, Чадамба, Михаил Чес кудумчуларының саарзык талаларындан Буян-Бадыргы кудумчузунга чедир; Советская Тува, Авиация, Промышленная, Сельская кудумчулары, Садовая кудумчузунуң дең талазындан Михаил Чес кудумчузунга чедир; переулок Степная; Юбилейная, Полевая кудумчулары.

Төвү — № 2 ортумак школа.

Хемчикский № 65. Кызыл-Мажалык суурнуң кудумчулары: Набережная, Саая Альберт, Чүргүй-оол, Чүлдүм переулогу дең талаларындан Михаил Чес кудумчузунуң төнчүзүнге чедир. Буян-Бадыргы кудумчузунуң дең талазы, Михаил Чес кудумчузунуң саарзык талазы төнчүзүнге чедир; переулок Тупиковый; Болотная, Нефтебаза кудумчулары.

Төвү — Культура ордузунуң бажыңы.

Кызыл-Мажалыктың Восточный № 66. Кызыл-Мажалык суурнуң кудумчулары: Буян-Бадыргы кудумчузунуң саарзык талазы Михаил Чес кудумчузунуң дең талазындан эгелээш, төнчүзүнге чедир; Кирпичная, Молодежная, Лесная, Доржу Альберт кудумчуларының дең талаларындан Михаил Чес кудумчузунуң төнчүзүнге чедир; переулок Чкалов.

Төвү — № 2 ортумак школа.

Аксы-Барлык № 67. Аксы-Барлык сумузунуң девискээри.

Төвү — суму администрациязының бажыңы.

Аянгаты № 68. Аянгаты сумузунуң девискээри.

Төвү — суму администрациязының бажыңы.

Дөн-Терезин № 69. Дөң-Терезин сумузунуң девискээри.

Төвү — суму администрациязының бажыңы.

Хөнделең № 70. Хөнделең сумузунуң девискээри.

Төвү — суму администрациязының бажыңы.

Сарыг-Дөң № 71. Барлык сумузунуң кудумчулары: Степная, Чүргүй-оол, Малчын, Сарыг-Дөң, Береговая, Мир; черлер Калбак-Тей, Дот-Шан, Өртен-Тей, Огород, Шыра-Булак, Эдиг-Дөң, Изиг-Кажаа, Кыскаш-Тей, Хову.

Төвү — суму администрациязының бажыңы.

Унукпен № 72. Барлык сумузунуң кудумчулары: Рабочая, Октябрьская, Юбилейная, Мажалык, Унукпен, Трантовая; черлер Дылаан-Кара, Чарык-Аксы, Хөнделең-Аксы, Арга-Чарык (Алаш).

Төвү — суму администрациязының бажыңы.

Бижиктиг-Хая № 73. Бижиктиг-Хая сумузунуң девискээри.

Төвү — көдээ Культура бажыңы.

Шекпээр № 74. Шекпээр сумузунуң кудумчулары: Ленин, Культура, Шет: чер Каткылыг.

Төвү — суму администрациязының бажыңы.

Чыраалыг-Ой № 75. Шекпээр сумузунуң кудумчулары: Чот, Сайзырак, Хову: черлер Суг-Кажаа, Чыраалыг-Ой, Мунгаш-Ак, Алаш, Баян-Кол, Теректиг, Узун-Сайыр, Узук-Аксы.

Төвү — суму администрациязының бажыңы.

Шолук-Хову № 76. Эрги-Барлык сумузунуң кудумчулары: Хову-Сайзыраан; черлер Час-Адыр, Ак-Хем, Талдыг-Адыр-Аксы, Көк-Боом, Чолдак, Шыра-Булак, бригада төвү, Ортаа-Шыра-Булак, Тере-Хая, Шолук-Хову-Аксы, Шолук-Хову-Бажы, Шөл.

Төвү — көдээ Культура бажыңы.

Ыйгылак № 77. Эрги-Барлык сумузунуң кудумчулары: Самбуу, Урожая.

Төвү — көдээ Культура бажыңы

Молдурга САЛЧАК

ЭРГИ, ЧАА ВЕК ШАПШЫЛГАЗЫ

БЕЛДИР ҮЕДЕН СӨС

(Оратория)

1.

Эргилделиг,
Эрбенниг-даа төөгү чүктээн чүс чыл сөөлү
Эргин үндүр аар адак калгыпканда,
Вектиң нарын уланчызы – 2000 чыл –
БЕЛДИР ҮЕ шапшылгазын көрүп тур бис,
МЕНДЭ-Э, ЭШ-ӨӨР!

...Эргетен хаан
Ээ көрүп болгаазын дээш УГУУЛГАЗЫН
Энгиин чону сунуп безин четтиклээнде,
Бүлгүрген от, хан-чин хөөлбээ, өлүм тарып,
Бүзүрелин өжүр боолаан УЛУГ-ХУННУ
Бүгүде утпаан.

ОРУС-ЯПОН,
Оон соонда, делегейни шыпкан ДАЖАҢ —
...он дөртү чыл, үймээн-самыын казыргазы
Ол-бо чурттар чон, аг-шериин төөредипкен,
"Оожум Донда" чурааны дег, бүзүренчиг –
Ондактыг өй!

Акы-дунма
Адаан-өжээн, өлүржүлге дендеп турда,
Аай сарыыл угааннарны оттурупкан:
"БООНУҢ АКСЫН ЧАЗААҢАРЖЕ УГЛАҢАР!" – деп,
Борта кымнар кыйгы салып үнүп келгеи? —
БОЛЬШЕВИКТЕР!

Удатпаанда,
УЛУГ ОКТЯБРЬ, "АВРОРА" даштаашкыны
Улустарын кинчи-бектен адырыпкан:
Улуг черин ТАРААЧЫННАР эгидип ап,
УЛЕТПУРЧҮН фабрик, завод ээзи болган
Үе сүрлүг!

Карыштыр-ла,
ХАМААТЫ — чурт иштп ДАЙЫН, оон-моон бүзээ,
Хамчык, аш, быт сүрүшкектиг дошкун өйде
ПАРТИЯ, ЛЕНИН баштаан төре үстүн алган
Бачым чылдар чогаал, ырда сиилбиттинген –
Балаттынмас!

Ус-тывыштан
Улуг аар, чиик ИНДУСТРИЯ сомнаттынып,
Улуг КОЛХОЗ КООПЕРАТИВЧИП турган өйде
Хоралакчы, чудурук бай холдарындан
Коммуннамчы, комсомолчу, пионер-даа...
Когараааннар...

ССРЭ-же
Семеп халдаан черлик, күштүг дайзын-биле
Сегиржип ап, шүүлгеннерниң одуруунга
Мага-бодун, белээн, сеткил-чүрээн өргээн
Малчын арат, эки-турачы тывалардан
МААДЫРЛАР БАР!

2.

Реалист мен,
Репрессия дижирлерни билип боор мен,
Республикам ону база көрген, эрткен,
Ынчалза-даа төөгүмче даш октаваан мен,
Ынчангыдан аар кем, өлүм бөгүн көвей,
Ыракта хөй!..

"ЭҢ ЧАА БОДАЛ",
Эде-хере "ЧААРТЫЛГАЛАР" авторлары –
Экс-президент ГОРБАЧЕВТАН ЕЛЬЦИН чедир,
Афганистан, Чечняда төгүлген хан
Амгы ПУТИН дижири дээр, шөйүлбүшаан,
АЛДАР ЧОК ХАН!..

КАПИТАЛИЗМ
Катап бажын ковайтыпкан РОССИЯНЫҢ
Картазын көр — чемдик, чирик кеш дег-дир бе?
Чемдии хамаан: чеии самдар, чеми-даа чок,
Чединместиг, байы хөй чурт албатызы...
Черле кым бас?

Холуургактыг
"КОММУНИЗМ СЕНИ ЧЫТТЫР АЗЫРААН" – дээр
Кожаны ол ҮЕВИСКЕ харын – МАКТАЛ!
"ДОТАЦИЯ ДЭЭШ МОСКВАЖЕ ХОЛУН СУНГАН
ТООЛЧУРГУ БАЙ ТЫВА"* диртип чорууру дег
ДОРАМЧЫ чок!...

Ельцинчилер
ЭВИЛЕЛДИ, КОМПАРТИЯНЫ чок-даа кылза,
Эргилген ЧЕР БӨМБҮРЗЕКТЕН СУЗУҮ читпээн,
Өөнүктери – ЫРАК, ЧООК-даа ДАШТЫКЫДА
Өмээржикчи сеткилдерде ДИРИГ олчаан,
Өлбээн ийин!..

Чежемейниң
Чектеттирген, силгилтиг бол, дүрбүштүг бол,
ЧЭЭРБИ ЧҮС ЧЫЛ чүктешкизи ишкир, коктуг:
Ыраан төөгү, ыры, ыызы-биле кады,
Ында алыр, БЭЭРИВИСТИҢ эн-ве ЫДЫЫ –
ЫНАКШЫЛ бар!

...Ирин, саыы
ИЙИ МУҢ ЧЫЛ чаазында былчашкылаан
Ирээн чүс чыл сөөгүн тудуп, сактып тура,
ЧЭЭРБИ БИР ВЕК кандыг боорун судур, дүнгүр,
Чевгип четпес сыдыстардан догааштырбайн,
Черзилеп кеел.
САРЫЫЛ, САЛГАЛ,
ЧАМБЫ-ДИП-ле бүдүн-бүрүн турар болза,
САЛЫМ, КЕЖИК ААЙЛАЖЫР ХҮН ЧЕРЛЕ КЕЛИР! —
Мээн бо төлгем силерлерни мегелевес,
БЕЛДИР ӨЙДЕН СӨЗҮМ доозуп, йөрээйн, чонум:
МЕНДИ БОЛУУЛ!

*** Бо сөстөр Тыванын бюджедин Күрдужета бадыладырыктан кызамдап, кызырып-даа турган "политиктериҢ" бирээзи, агай-дээрги Ирина Хакамадага хамааржыр – М. С.**

1999. 12.31 – 2000.01.01. Кызыл хоорай.

Өөруп четтирдивис

Оруулар ак болзун

Өөруп четтириишкиннин сөстерин илеретпестиң аргазы чок улуг белекти 2000 чыл таварыштыр бистиң Президентивис болгаш Чазаавыс биске тывыскан. Бо мындыг улуг белекти алгыжеге чедир аравыска кандыг-даа салымчолдуг чораан кижилер бар болду.

Дыка үр үе иштинде ниитиниң чурттала бажыңынга чурттап келдим. Амыдыралга аргажок кызагдадып келгеш, моон мурнунда хоорай чагырыкчызы турган З. Сатка-даа, оон-даа мурнунда ажылдап турган даргаларга чеже-даа дилег кылып кирген мен. Ынчалдыр 13 ажыг чыл эрте берди. "Дузалаптар аргавыс чок" деп харыы алгаш, чөгел төвүп чоруптар турган мен. Чүвени канчап билир дээш, чагырга солушкан соонда, Кашиннин хүлээп алыышкынынга кирер дээш шуут чадаштым. А Чазактан дуза дилеп кирериндан арай дадагалзап турзумза-даа, чурттакчы чонну хуу айтырыгларының талазы-биле хүлээп алыышкын кылыр өрээлге чедип, келген херээмнин дугайында чугаалааш, дилег-бижиимни сундум. "Шыдаар аргазы-биле дузалаарын комиссия кызыдар боор" деп харыы дыңнааш, сеткилимге чыраш кылынза-даа, арай бүзүрексевейн турдум.

Чаа чыл бүдүүзүнде бажын алган силер дээрге, бүзүревейн катап-катап айтырып, өөрээнимден ыглаптым. Кажан чаа бажыңывыска көжүп келгеш таныжарывыска, кожаларывыста аарыг-аржык, инвалид дээш, кандыг-даа човуланныг кижилер бар болду. Шуптувустун Чаа чылда өөрүшкүден карактарывыс чажы төктүп, хөрек-чүрээвис ала-чайгаар ырлап турду. Ынчангаш хүндүлүг Президентивиске база Чазаавыска чаа бажыңнарның чурттакчыларының мурнуудан өөрүп четтиргенивисти илереттивис. Бистер ышкаш бөдүүн чонунга ээ көрүп чорууру дээрге езулуг-ла чонунун төлептиг оглу-дур дээрзин херечилеп турар-дыр. Ынчангаш оруулар ак, ажылынар бүдүүгүр, буянныг херээнер уламчылап-ла чорзучам деп йөрээдивис.

Бөлүк чурттакчылар.

ООРЖАКТАР ТӨРЕЛ БӨЛҮҮ

Барымдаалыг тоожу

(Уланчызы. Эгези № 4, 6 "Шында").

УЛУГ АК ООРЖАКТАРНЫҢ БОЙДУС ХАЛАВЫНГА ТАВАРЫШКАНЫ

Улуг Ооржактар, Биче Ооржактар сумуларының чангылары янзы-бүрү үндүрүг, дадывыр дээш, чонга амырдыш бербейн чораааннар дижир үүве. Тайга, хемнер баштары чурттуг анчыларга бир-бир киш, бир дырбактыг дужаар үндүрүг онаар турган.

1896 чылдар үезинде Даа кожуунныҢ нояны Хайдып Үгер-Даа хоойлу хүлээп алган дээр үүве. Бүгү Даа кожуунныҢ араттары бир аай боттарының сумуларынга чурттаныннар. Өске сумулар-биле холуштур чурттаарын хоруур дээн. Сумулар чангылары үндүрүг, дадывыр хавырарынга эптиг болзун дээн утка ол хоойлуда быжыглаттынган. Ол хоойлу Ооржактарга эки салдарлыг болбаан. Ол аймак аай-дедир көжүп, хилинчек-човуланны көрүп, бойдус халавынга улай-улай таваржып, амыр-дыш чок човулаҢ, ашчутка-даа таваржып эгелээннер.

Ооржактар ийи суму чораан болгаш ниити сан талазы-биле хөй чораааннар. Өске сумуларга чурттап чораан Ооржактарны Улуг Ооржак сумузунче албадап көжүрүптерге, улуг бергедээшкинге таварышкан. Улуг Ооржак сумузунга Акка чурттаар чөлер, одар-белчиир, кажаа-хораа чедишпестеп, берге байдал тургустунып келген. Ынчангаш Улуг Ак Ооржактарын 1896-97 чылларда Актан көжүп чоруурун амыдырал албадап келген. Аш-чут, човуландан дезип көжер ужурга таварышканнар. Уурук-сууруктап көжүп эгелээни ол. Өске сумулар девискээри, хемнер баштарынга чаштының чурттаар ужурга таварышканнар.

Улуг Ак сумузу бойдус халавынга улай-улай база таварышкан. Тывага болбаан-даа бол, Чөөн Европага болгаш Сибирьге 1897 чылда болган коргунчуг каан-халыынныҢ ужу-кыдыы дээп эрткени база магат. Бойдус халавыныҢ дошкун аажылаашкынын Улуг Ооржак сумузунуҢ араттары каш чыл шыдажып эртер ужурга таварышкан. Улуг Акты өрү өскеп чыдарга, Акче кинр агып чылар хемчигештер: Шолбан-Ак, Мунгаш-Ак, Баян-Кол, Геректиг, Үстүү-Кара-Суг, Алдыы-Кара-Суг, Ак-Аскыр, Доруг-Аскыр, Үстүү-Шолук-Ой, Алдыы-Шолук-Ой ол ынчаар кыштагларның көшкүн араттары улуг харга үзе чагырган дээр үүве. Ак-Аскыр, Доруг-Аскыр дээр кыштаглардан өскелеринге мал-маган кырылган турган.

1897 чылдар үезинде Улуг Ооржак сумузундан Акты каггаш, баштай көшкен кижи – Ооржак ШаҢгыр, өөнүҢ херээжен ээзи – Ооржак Бөксээ. Оон бээр үүс ажыг чыл эрткен бооп турар. Олар баштай Хемчик бажы Бай-Талга чеде бергеннер. Ол ынчаар кезек чурттап чоруй, Мөңгүн-Тайганың Каргыже көжүп ажа бергеннер. Өгбуле ийи оолдуг. Оларын – Ооржак Саны-Шири, Ооржак Мага-Шири дээр. Ада-ие оглу Саны-Ширини Хемчик бажыныг бир байынга 10 харлыында хөлечиктедип каалтыр. Оон ада-иезинин аалынга чаныр келгеш, тус черниҢ байларынга база-ла хөлечиктей берген. Оон Өвүр черни одуртур Өөлет, Тумат, МооддуҢ байларынга хөлечиктеп чораан. Чүгле улуг ЛенининиҢ, Октябрь революциязының болгаш 1921 чылда Тывага улусчу революцияның ачызында ядыы арат Ооржак Саны-Ширинин амыдырал-чуртталгазы үндезини-биле өскерилген. Күш-ажылга бердинген, салым-чаяанныг, эрес-кежээ Саны-Шири каш үүзүн малдыг, ажы-төлдүг, тодуг-догаа бооп, ТываныҢ аталдарлыг бир малчыны болу берген. ТываныҢ улустуҢ чогаалчызы Степан Сарыг-ооддуҢ 1942 чылда бижээн "Саны-Мөге" деп шүлүглелинде ол арткан. ШүлүглелдиҢ адын безин көрүп көрүнер даан.

Саны-Ширинин дуңмазы Мага-Шири Каргы, Мугур-Аксы ол ынчаар ада-иезин-биле кады чурттап чораааш, революция соонда сегээн, малмаганныг, тодуг-догаа чурттап эгелээн. Мага-Ширинин улуг уруу Ооржак Дыртыына (Биче-оол) Мага-Шириевна республиканың алдарлыг малчыны, "Октябрь революциязы", "ХүндүлелдиҢ Демдээ" орденнернин эдилекчизи, Мөңгүн-Тайга кожуунныҢ "Малчын" колхозтуҢ мурнакчы хойжузу чораан. Саны-Шири, Мага-Шири Ооржактарның ооллдарының, уругларының уруглары хөй. Оларның чамдыктары дээди өөредилге черлерин доозуп алган башкылап эмчилеп, зоотехниктеп, инженер бооп, чурукчулап ажылдап, чонунга бараан бооп чоруурлар.

Бай-Талче көже берген Ооржактарның үш дугаар салгалы Ооржак Карап-оол Бай-Талга төрүттүнген. Оон адазының амыдырал-чуртталгазы Тывага тиилээн улусчу революцияның ачызында үндезини-биле өскерилген. Ооржак Карап-оол Бай-Талга МЧАЭ-ден эгелеп ажылдааш, "Бай-Тал" колхозка янзы-бүрү ажылдарга чорааш, сөөлүнде барып, колхозтуҢ мурнакчы хойжузу болган.

Ооржак Суйбаанак ол-ла чылларда Улуг Актан Барлык бажына баштай кежүп чедип келген. Барлык бажы, Тоолайлыг ол ынчаар ол төрел бөлүк үр-ле чурттаан. Ол ынчаар чурттап чораан Ооржактар сөөлүнде барып, оларның чамдыктары Мөңгүн-Тайга кожуунныҢ "Малчын" колхозка кирген, а чамдыктары Бай-Тайга кожуунныҢ Шуй сумузунун "Мурнакчы" колхозка кирген.

Ооржак Суйбаанактың улуг оглу Чашагар Барлык бажы Тоолайлыгга төрүттүнген, өгленип-баштанып, кызымак болгаш тодуг-догаа, мал-маганныг, ажы-төлдүг чурттап чораан. Оон ооллдары: Ооржак Шожут-оол, Өлзей-оол "Мурнакчы" колхозка ажылдап, чурттап чораааннар. Ооржак Очур-оол Кызыл хоорайда чурттап олурар. Чашагарның ооллдарының, уругларының уруглары чонунга төлептиг бараан бооп ажылдап чоруурлар.

Барлык бажы Тоолайлыгга чурттап чораан Ооржактар бир арбан чыгыы төрел улус. Ынай-бээр тарап, көжүп чоруп каны-биле эрги ховаштарда аалдар барык чок.

Барыыз-ХемчиктиҢ Улуг, Биче Аянгатыларга көшкен Ооржактар хөй чурттап чораан. Анаа баштай Ооржак Сойлуккай кежүп чеде берген. Оон оглу Чапаажык ада-иезин-биле кады чурттап чораан. Ооржак Чапаажыктың ийи оглун – Ооржак Шара-Хөө, Чанчы-Хөө деп адаар. Ол төрел бөлүктүн улуг өгбези Сойлуккай Улуг, Биче Аянгатыларга амыдыралдың берге шылгалдаларын тудуп, ажып эртер ужурга таварышкан. Аш-чут, ажыг-човуландан дезип көже бээрге, амыдырал ында чүден-даа дора болган. Улуг, Биче Аянгатыларның байларынга олар каш чыл иштинде хөлечиктеп келгеннер. Ол төрел бөлүктүн өгбези Ооржак Сойлуккай, оон улуг оглу Ооржак Сенди-Кара ийи адашкы амыдырал-чуртталга дээш демиселдиҢ шылгалдазын тудуп шыдавайн барганнар — аҢдының бажы хоя берген.

Ооржак Кылын-ооллдуҢ болгаш Ооржак Чүскүй Серен-Доржуевнаның адазының адазы база анда чурттап чораан. Ооржак Балчын-ооллдуҢ адазы баштай көшкен Ооржактар-биле Аянгатыга чурттап чораан. Ооржак Балчын-оол оглу Ооржак Санаа Балчын-оолович — адашкылар хөй чылларда Аянгатыга чурттап ажылдап чораааннар. Бо болгаш мээн адаваанымы өскедаа Ооржактарның салгалдары Аянгатыда чурттап чоруурлар.

Чөөн-Хемчик кожуунуҢ Чыргакы сумузунун Улут-Чыргакы, Белдир, Улуг-Хову ол ынчаар бир арбан Ооржактар база чурттап чораааннар. Чыргакы Ооржактары шагшаанда база Улуг Ак сумузундан көжүп чеде берген улустур. Оларның ажы-төлдериниҢ ажы-төлдери: Ооржак Кылын-оол, Ооржак Сембил, Ооржак Күдер, Ооржак Өшку-Саар, Ооржак Семис-оол, Ооржак Санчаа, Ооржак Көк-Хуна, Ооржак Шыктыг-оол, Ооржак Канчыыр-оол дээш, өскелердаа бистин аравыста ам чок.

Улуг Чыргакыдан Өвүр кожуунуҢ Саглы сумузунче көшкен кезек Ооржактар база бар. Оларның улуг салгалынга: Ооржак Седен, Ооржак Чүлдүм болгаш оон-даа өскелер хамааржыр. Оларның ажы-төлдериниҢ ажы-төлдери Саглы сумузунда чурттап чоруурлар.

Чөөн-Хемчик кожуунуҢ Шеми сумузунга кезек төрел бөлүк Ооржак база турган. Оларның улуг салгалы бо: Ооржак Чүлдүм, Ооржак Майдыр, Ооржак Седен, Ооржак Серенмаа. Бо Ооржактар Улуг Актан көжүп келген Ооржактарның уругларының уруглары, ооллдарыдыр. Тыва Арат Республика 1944 чылдың октябрь 11-де Совет Эвилелинин составынга эки турабиле каттышкан. Ооржак Серенмаа Ак-Баштыговна ол-ла чылын ССРЭ-ниҢ Дээди СовединиҢ депутадынга соңуткан.

Үстүнде адын адааным Ооржактарның ажы-төлүнүҢ уруглары Шемиде, оон ынай Чөөн-Хемчик кожуунуҢ Баян-Тала сумузунга төрел бөлүк Ооржактар база чурттап чораааннар. Оларның эң улуу – Ооржак Чываажык, оон ооллдары: Лопсанчап, Манчын-Доржу, Ооржак Даргытпайның, Ооржак Тодаштайның ада-иезин база Баян-Талага чурттап чораааннар.

База бир төрел бөлүк Ооржактар Улуг Ооржак сумузундан көшкеш, Чөөн-Хемчик кожуунуҢ Чайлаг-Алаак сумузунга келген. Ол дугайында Ооржак Бокпай-ооллдуҢ чугаалап турары-биле алырга, Актың Мунгаш Ак шаг-шаандан бээр мээн ада-өгбелеримниҢ чурту чораан үүве-дир. Мунгаш Акка чурттап турувуста мен 6 харлыг турган мен. 1893 чылда төрүттүнген мен. Мунгаш Акка ачам суг багай эвес чурттап чораан бис. Аваавыс аараааш, дываажан оранынче чорупкан. Оон соонда түреп эгелээн бис. Ачавыс бир-ле эртен биске мындыг үүлдү чугаалаан: "Ийи, үш хонгаш, моон көжер бис. Чадаана деп черже. Бир-ле чылын Чадааананың Хову-Аксы хүрээзинге тейлээр дээш чораан мен. Чадаана деп чер магалыг чаагай оран чораан. Көктүг-шыктыг, тараа-быдаалыг, ан-менниг, балык-байлаңныг, кат-чимистиг, аржаан-суглуг бай-байлак оран чораан. Хову-Аксының улуг хүрээзинде эмнээр, домнаар эртем-союлдуг лама башкылар база бар".

Аваавыс чок болган соонда чыл четпейн чорааш, Мунгаш-Актан дургуннап көжер ужурга таварышкан бис. Ачавыс үш ооллдуг: Ооржак Доргун-оол – 12 харлыг, Дөңгүр-оол – 9, Бокпай-оол мен – 6 харлыг турган мен. Ачавыс чугаазын мынча деп уламчылаан: "Моон көшкеш, Чайлаг-Алаак сумузунуҢ Берт-Арыг деп черге чурттаар бис.

Анаа турлаг кылып алырывыска, бистерни кым-даа тыппас.

"Айның чаазында, хүннүҢ экизинде өскен-төрээн черивис Мунгаш-Акты каггаш, Ак-Хемни, Алашты, Хемчикти кежип олура:

Ойт, Хемчиим, ак-көк,
Хемчиим,
Кежир чалгы Бурган
өршээзин!
Ажы-төлүм — үш
оглум-биле мен

Далайымны кежип чыдыр мен – деп чалбарып чорааш кежип алгаш, Чадаанаже углапкан бис. Дөрт хире хонуп чорааш, Чайлаг-Алаак сумузунга чедип келгеш, Берт-Арыг деп черге турумчуп чурттай бердивис. Каш чыл иштинде бисти кым-даа совуургап айтырбаан. Оон харын чоорту кожа аалдар-биле бот-боттарывысты билчи берген бис. Бора-Чыраа, Чудук-Кажаа деп черлерге аалывыс-биле кожа Ооржак Допчаа, Ооржак Болду-Хуна, Ооржак Матпа, Ооржак Чээнеккей, Ооржак Дандар-оол, Ооржак Кандан-Лама суглар чурттап турганнар. Адын адааным бо Ооржактар шаг-шаанда Улуг Ак сумузундан көжүп келген Ооржактарның ооллдары-дыр. Чайлаг-Алаак хүрээзиниҢ чанынга Кедээ Ооржактар хөй турган. Оларның иштинден хүрээ ламазы чаңгыс-даа кижи чок турган. Хүрээге өөренмейн турган.

Берт-Арыгга көжүп чеде бергеш, каш чыл чурттап чоруй, тарааны тарып алыр апарган бис. Көжүп чеде бергенивисте, Чайлаг-Алаак хүрээзиниҢ тудуун тудуп турар чораан. Тудугга хереглээр даяны Чадаана бажындан шарыга үүдүүрүп эккеп берип турган бис. Ол үени бодааарымга, 1907-08 чылдар үези боор. Берт-Арыгга көжүп чеде бергенивисте, ол чер улузу айтырарга, Ондарлар бис деп турдаан бис. Ондарларның, Монгуштарның чаңгылары часкаар чайын өл мыйыс үезинде ачам сугга үргүлчү кээр турдулар. Мыйыс чагыыр. Оларның ол чагын ачам ооллдары-биле дораан күүседип бээр турдулар. Оозун Кара-Дытка турган кыдат садыгжыларга садар дээш, чагып турганнар чораан.

Доргун-оол ачам-биле аңнаар. Ийи чаңгы бистерни канчап билип алган улус боор деп айтыржыр турдувус. Олар бистин-биле өөнүктер апарган. Берт-Арыгга каш-ла чыл чурттадывыс. "Берт-Арыг бээр эвес, мен бодум сөглээр эвес мен" деп өөвүске хөөрежип олургулаар бис. Ынчап чоруй, Берт-Арыгдан көжер ужурга таварышкан бис. Кужур-Алаак деп черге келдивис. Суг-суггаттыг, тараабыдаа тарыырга, үнүш-дүжүттүг, кара хөрзүннүг кончуг-ла чаагай чер чораан. Арбай тарып чордувус.

Биче ООРЖАК.
(Уланчылыг).

Овур

АВЫРААДЫГ АВА

2000 чыл буянныг херээженнер чылы болгай. Ынчангаш бо каш сөстүг сактыышкынымны кунчуум Чанчып Чымбаевна Кара-Салдың чырыткылыг адынга туроскааттым.

Халажылгада милицияның майору Дамба Суванович Кара-Салдың авазы, мээн кунчуум Чанчып Чымбаевна Кара-Сал 1900 чылдың январь 24-те Даа кожуунунуҢ Хайыракан суурунуҢ кедээр талазында кыштагга, малчын өгбүлеге бодарап төрүттүнген. Ол бодундан 2 улуг акылыг, 3 кыс дуңмаларлыг турган. Ынчаарда оон авазы 26, ачазы 40 харлыг турганнар.

1957 чылдың июль 20-де Кызылдың эмчи училищезин доозуп турумда, бистиҢ чооккавыныҢ аалдары, суурнуҢ мал-маган тудуп турган чону Каык, Чээнек ол ынчаар чайлагларынга чурттап турганнар. Кезек чайлагда аалдар аразынга мээн ада-нем аалы база турган. Аалывыска каш хонук дыштанып чоруй, ам бээ, кунчуум сугга баарыбиле чоруур деп турувуста, бистерни кады чайлап турган өглеривистиҢ эдлери шуптузу менди-чаагай үдеп турганын ам-даа сактып чоруур мен.

Ол аалга келгенивисти сактып орарымга, кидис өг, бичии бажың бар үүве. Бисти ава кижи керни, уруглары-биле уткуп ап тура, чымчаа кончуг: "Мен ДамбаныҢ авазы-дыр мен, кызым, адым Чанчып, бо керним Ичин, уруглары-дыр" – диди. Чолдаксымаар, семис, тырың боттуг, адак-бышкаа чиик, чажын өрээш, оргазынче салып алган, бажының дүктери чаа-ла көгерип чоруур ава болган. Ол кежээ хеймер дуңмазы Седип, керни Сайлык, чаавазы Чимит Сундуевна, Иван Иванович суглар бистиҢ-биле таныжып, шайлап хөөрешкен бис.

Бо материалды үүге бижидиҢ деп номчукчулар бодаар чадавас. Мында база ужур-ла бар. БистиҢ Тывавыска эрткен үелерде үүг-даа болуп турган-на болгай. Ынчалзадаа тыва езу-биле алырга, керин биле кунчушкулар, бегжилер аразынга хүндүлежип, бот-боттарын билчири амыдыралды быжыглаары болгаш аныяк-өскенге үлегер-чижектиг болуру ол. Чамдык улус база кончуг-ла эпчок чурттап чоруур боор үүве: керни, кунчуу-биле көрүшпес. Удур-дедир хопташкан, оон кедерезе, ажы-төлү чарлыр-чирлир, оларынга эки үүүлдер сүмелевес, дээш-ле баар.

Ийе, амыдыралда каалама орук турбас. Амыдырал дээрге демисел болгай, кижи бүрүзү, ирей, кадай улус сүмележип, катчып чорааш, өгбүленин фундаментизин тургусчуп, ажы-төлүн төрүп, азырап кижизидер. Тыва улустуҢ чугаазында: багай төлдү эки кижи кижизидип алыр, а эки кижини багай кижи үреп болур дээнинде ханы утка бар.

Өгленген чылыыстан эгелээш, 1964 чылдың декабрь 20-ге чедир кунчуум-биле өөвүске кады чурттап чордувус. Ол-ла үелериниҢ иштинде күжүр аавыс бодунуҢ аныяк чорааш чурттап эрткен амыдыралынын дугайында ижинкара чокка канчаар чугаалап чорбаан дээр. Ынчан оон чугаазындан "контр" ашактыг чораан деп үүвени бир дугаар билгеним ол ийин. Ол мынчаар сактып чугаалаар кижи: "1942 чылдың күзүнүнде өөм ээзин "контр" дээш тудуп аппаргаш, 1943 чылдың күскээр кыжын адып шиитген. Оон эгелээш-ле, амыдыралывыс кончуг берге үеге кыстырып, кызагдадып келдивис. Чангыс бора бе, бир хунажын арттыргаш, өске идик-хеп, барба-сава, алгы-кеш, дүк, терге-шанак, мал-маган, этсеп – шупту чүвевисти хавырып аппарганнар. Школага өөренип турган уруг-дарыгны школадан үндүрүпкен, шак ынчаар контрга санаттыргаш, 2 чыл иштинде ажы-төлүмбиле алаак иштп черлерге шөлүлгеге чурттап чордувус".

Төөгү дугайында дыка төөгүүр. Шаандакы Буян-Бадыргы чагырыкчының төөгүзүн, алдан-маадырларның Дажы, Самбажык деп баштыңчыларының төөгү угун, Чадааананың Алдыы, Үстүү хүрээлерин үрегдээнинин дугайында дыка-ла сеткил таарзынмайн чугаалаар кижи. Ам көрүп чоруурумга, оон көрген, билген үүлгедикчилериниҢ ук-төөгүзү дыка-ла багай салдарлыг бооп чор ийин. Боду хам-даа эвес, ол хиреде бичии өпеяалар сылданы бээрге, ийи холун кожа туткаш, часкааш, каш дүкпүрүп, тарбыдап каар. Удатпаанда олары анаа апаар, чогум улустан чүве-даа албас, ол бужар болур дээр.

Чурттаганың аагы-биле ынчанган боор, күжүр аавыс 1977 чылдың апрельде хенертен ийи талазынче чартыктай берген. Ову мунгаратпас дээш, шаавыс-биле демнежип азыражып турдувус.

Дөргүл-төрелдериниҢ өгбажынга-даа четче кирип шыдавады ийин ол. 78 харлап алгаш, 79-че кирип тура улуг уйгузунче кирип, бистен чарылды. Ол чылдың тараа-быдаазы элбек, мал-маган семис-шыырак, кат-чимис элбек чүве. Дөргүл-төрели, арат-чону оон сөөлгү доюн эки эрттирген бис.

Улгады берген улус кончуг чоктанчыг болур чүве чорду. Мында бижээн тавары-лгаларны (олар оон-даа хөй) бола чорааш, чонга таныштырып, хөй ажы-төлүнүҢ эргелиг авазының сеткилин өөртүп каар дээн күзелим-дир ийин.

Саяна КАРА-САЛ,
Чадаана хоорай.

"АМЫДЫРАЛ, СЕҢЭЭ ЫНААМ ЫНДЫН"

Арага ишпес, кадык чаагай ниитилелдиҢ республикада удуртукчузу Наталья Тыртык-Караның организастап эрттиргени "Тыва шай" кежээзи Чеди-Хөл кожуунунуҢ төвүнге январь ортан үезинде болуп эрткен. Наталья Борисовна бир айның эгезинде база Хову-Аксынга келгеш, бөлүк аныяктарга массаж кылырының, кадыкшыл быжыглаарының өске-даа ажыл-херээн чоруткан. Массаж кылырынга тускай белеткел эрткеннерге шынзылгаларны, хөрек демдектерин тывыскан.

Кожуун төвүнүҢ өгбүлелери, албан черлериниҢ, организацияларның удуртукчулары, биче, ортумак бүдүрүлгелериҢ сайгарлыкчылары "Тыва шай" кежээзинге идепкейлиг киришкен. Ылаңгыя сайгарлыкчылар аъш-чеминиҢ дээжизин кежээниҢ киржикчилерине сөннээн. Национал аъш-чем езулалынга ааржы, чөкпек, боова-боорзак, соктаан далган элбек болган.

"Амыдырал, сээ ынаам ындын" деп кыйгының адаабиле "Тыва шай" байырлалы эрткен.

Серен-оол ОЮН.

СОҢГУЛДА ОКРУГТАРЫНЫҢ ДАҢЗЫЗЫ

(Төнчүү. Эгези 2-ги арында)

ЧӨӨН-ХЕМЧИК КОЖУУН

Мөрген-Хөрөл № 89. Мерген-Херел кудумчузунун оң талакы бажыңнарының № 18-тен № 26-га чедир, Чурмет-Дажы кудумчузунун оң талакы бажыңнарының № 2-ден № 46-га чедир, Кирпич сарай.

Төвү — "Чаа орук" солуннуң редакция бажыңы.

Күрседи № 90. Чурмет-Дажы кудумчузунун солагай талакы бажыңнарының № 1-ден № 47-ге чедир, Мерген-Херел кудумчузунуң № 1 дугаар бажындан № 42 дугаарынга чедир, Сергей Шойгу кудумчузунун оң талакы бажыңнарының № 2-ден № 14-ке чедир.

Төвү — "Чаа орук" солуннуң редакция бажыңы.

Үргүй-оол № 91. Победа кудумчузунуң солагай талакы бажыңнарының № 35-тен № 79-ка чедир, Нефтебаза кудумчузу, Советская кудумчузунуң оң талакы бажыңнарының № 28-тен № 46-га чедир, 60 лет Октября.

Төвү — ДРСУ-нуң бажыңы.

Сельский № 92. Советская кудумчузунуң солагай талакы бажыңнарының № 37-ден № 63-ке чедир, Крестьянскаяның солагай талакы бажыңнарының № 25-тен № 87-ге, Победа кудумчузунуң бажыңнарының № 1-ден № 33-ке чедир, Надя Рушева аттыг доора кудумчу.

Төвү — ДРСУ-нуң бажыңы.

Ленин № 93. Лесная, Набережная кудумчуларының солагай талазы, Ленинаның № 1-ден № 81-ге чедир бажыңнары, Горький кудумчузунуң № 1-ден № 5-ке чедир бажыңнары.

Төвү — кожуунуң Культура бажыңы.

Малчын № 94. Ленин кудумчузунуң оң талакы бажыңнарының № 2-ден № 112-ге чедир, Сергей Шойгу кудумчузунуң солагай талазы, Мерге-Херел кудумчузунуң солагай талакы бажыңнары № 1-ден 3-ке чедир, Суворов кудумчузу долузу-биле.

Төвү — кожуунуң Культура бажыңы.

Хемчик № 95. Шахтерская кудумчузунуң оң талазы, Победаның оң талакы бажыңнары № 82-ден № 92, Мерген-Херел кудумчузунуң солагай талакы бажыңнары № 19-тан № 41-ге чедир, Хемчик кудумчузу.

Төвү — ПУ-6-ның бажыңы.

Бүрзекей № 96. Победа кудумчузунуң оң талакы бажыңнары № 6-дан № 80, Мерген-Херелдің № 9-тан № 17, Чурмит-Дажы № 48-тен № 68, Шахтерская кудумчузунуң солагай талакы бажыңнары.

Төвү — ПУ-6-ның бажыңы.

Бажың-Алаак Восточный № 97, Бажың-Алаактың чөөн талакы кудумчулары, Улуг-Кежиг, Кара-Суг, Шиви-Кудуруу деп черде малчын турлаглар.

Төвү—Культура бажыңы.

Бажың-Алаак Западный № 98. Бажың-Алаактың Улуг-Кежиг кудумчузунуң солагай талазындан эгелээр, "Арыг-Бажы" СБФ, Чиңге-Даг, Чодар, Чаңгыс-Хадың, Баян-Дугай, Кызыл-Хавак, Кара-Дыт, Баян Мандаа деп черлерниң малчыннары.

Төвү — Культура бажыңы.

Тове-Хая № 99. Тове-Хая сумунуң девискээри.

Төвү — Культура бажыңы.

Хөндергей № 100. Хөндергей сумунуң девискээри.

Төвү — Культура бажыңы.

Хайыракан № 101. Хайыракан сумунуң девискээри.

Төвү—Культура бажыңы.

Чыраа-Бажы Южный № 102. Чыраа-Бажы сумунуң Чола кудумчузунуң солагай талакы бажыңнары.

Төвү — Культура бажыңы.

Чыраа-Бажы Северный № 103. Чыраа-Бажы сумунуң Чола кудумчузунуң оң талакы девискээри, "Шык-Бажы" СБФ.

Төвү—Культура бажыңы.

Чыргакы № 104. Чыргакы сумунуң девискээри.

Төвү—Культура бажыңы.

Хорум-Даг № 105. Хорум-Даг сумунуң девискээри.

Төвү—Культура бажыңы.

Шеми № 106. Шеми сумунуң девискээри.

Төвү — сумунуң Культура бажыңы.

Баян-Тала № 107. Баян-Тала сумунуң девискээри.

Төвү—Культура бажыңы.

Ийме № 108. Ийме сумунуң девискээри.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

КАА-ХЕМ КОЖУУН

Суг-Бажы № 109. Суг-Бажы сумузунуң девискээри.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Бүрен-Хем № 110. Бүрен-Хем сумузунуң девискээри.

Төвү—Культура бажыңы.

Кундустуг № 111. Кундустуг сумузунуң девискээри.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Бояровский № 112. Бояровка сумузунуң девискээри.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Мөрген № 113. Мерген арбанының девискээри.

Төвү — клуб.

Көк-Хаак № 114. Көк-Хаак сумузунуң девискээри.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Сарыг-Сеп Западный № 115. Сарыг-Сеп суурда Горький кудумчузунуң с/т-дан суурнуң барын талазы.

Төвү — кожуунуң Культура бажыңы.

Сарыг-Сеп Восточный № 116. Сарыг-Сеп суурнуң Горький кудумчузунуң э/т-ден суурнуң чөөн талазы.

Төвү — ОТСУ-нуң дирекция бажыңы.

Дерзиг-Аксы № 117. Дерзиг-Аксы сумузунуң девискээри.

Төвү — уруглар бажыңы.

Бүрен-Аксы № 118. Бүрен-Аксы сумузунуң девискээри.

Төвү — Культура бажыңы.

Авыйган № 119. Авыйган арбанының девискээри.

Төвү — клуб.

Сизим № 120. Сизим суурнуң девискээри.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Верхнеенисейский № 121. Эржей база Үжеп-Аксы сумуларның девискээрлери.

Төвү — Эржей биле Үжеп-Аксы сумуларының клубтары.

Бүрен-Бай-Хаак № 122. Бүрен-Бай-Хаак сумузунуң девискээри.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Ильинка № 123. Ильинка сумузунуң девискээри.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

КЫЗЫЛ КОЖУУН.

Шахтерский № 124. Каа-Хем суурнуң барын талазында Шахтерская кудумчузунуң солагай таладан Таежнаяга, Таежнаядан Малчын кудумчуларынга, Мелиораторлар кудумчузунуң э/т.

Төвү — "Каа-Хемская" МПМК бажыңы.

Мелиораторский № 125. Каа-Хем суурнуң барын талазында Мелиораторлар кудумчузунуң с/т-ден Географическая, Полевая Радиотехническая кудумчулары, радиостанция девискээри.

Төвү — "Каа-Хемская" МПМК бажыңы.

Серебрянский № 126. Каа-Хем суурнуң чөөн талазында Зеленая кудумчузундан Шахтерская кудумчузунга чедир, Шахтерскаяның э/т, Профилакторскаядан Кызылдың ыяш ажыл-агыйының питомнигинге чедир, "Көк-Тей" совхозтуң СБФ-и, Серебрянка девискээрлери.

Төвү — "Мир" Культура бажыңы.

Пограничный № 127. Каа-Хем суурнуң чөөн талазыдан Шахтерская кудумчузунуң с/т-дан Таежная, Пограничная кудумчулары. Үш-Белдир курорт.

Төвү — "Мир" Культура бажыңы.

Кара-Хаак № 128. Кара-Хаак сумузунуң девискээри.

Төвү — Культура бажың.

Совхозный № 129. "Сукпак" совхозта Кызылская кудумчузундан Олимпийская кудумчузунга чедир девискээрлер. Сукпак совхозтуң малчын турлаглары.

Төвү—Культура бажыңы.

Набережный № 130. "Сукпак" совхозтуң Интернациональная кудумчузунда бажыңнардан Набережная кудумчузунга чедир "Рассвет" совхозтуң девискээрлери база хаван ажыл-агый комплекизи, Эәрбек сумузунуң девискээри.

Төвү — Эәрбек суурнуң Культура бажыңы.

Целинный № 131. Чедер сумузунуң девискээри, Чедер курорту.

Төвү—Культура бажыңы.

Шамбалыг № 132. Шамбалыг сумузунуң девискээри.

Төвү—Культура бажыңы.

Кунгуртуг № 133. Шынаа сумузунуң Кунгуртуг суурунуң девискээри.

Төвү — Культура бажыңы.

Каргы № 134. Каргы, Сарыг-Хөл, Үстүү болгаш Алдыы Балыктыг деп черлерниң девискээрлери, Шынаа сумузунда малчын турлаглар.

Төвү—Культура бажыңы.

Элегес-Аксы № 135. Элегес-Аксы сумузунуң девискээри.

Төвү — ортумак школаның бажыңы.

Терлиг-Хая № 136. Терлиг_Хая сумузунуң девискээри.

Төвү—Культура бажыңы.

Баян-Кол № 137. Баян-Кол сумузунуң девискээри.

Төвү — ортумак школаның бажыңы.

Черби № 138. Черби сумузунуң девискээри.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

МӨҢГҮН-ТАЙГА КОЖУУН

Мөгөн-Бүрен № 139. Мөгөн-Бүрен сумузунуң девискээри.

Төвү—Культура бажыңы.

Чеди-Тей № 140. Кара-Хову, Чолдак-Оруг деп черлерниң девискээрлери, кызыгаар заставазы.

Төвү — Мугур-Аксы сумузунуң Культура бажыңы.

Тоолайлыг № 141. "Тоолайлыг" колхозтуң девискээри.

Төвү — Тоолайлыг бригадазының малчын бригадазы.

Мугур-Аксынский Северный № 142. Мугур-Аксы сумузунуң Школьная кудумчузунуң э/т-дан сумунуң соңгу кезээнде девискээрлер.

Төвү—Культура бажыңы.

Мугур-Аксынский Южный № 143. Мугур-Аксы сумузунуң Школьная кудумчузунуң с/т-ден сумунуң мурнуу кезээнде девискээрлер.

Төвү—Культура бажыңы.

ӨВҮР КОЖУУН

Сарыг-Хөл № 144. Сарыг-Хөл сумузунуң девискээри.

Төвү — Ак-Чыраа ККБ-ы.

Чаа-Суур № 145. Чаа-Суур сумузунуң девискээри, кызыгаар заставазы.

Төвү — Чаа-Суурнуң көдээ Культура бажыңы.

Дус-Даг № 146. Торгалыг сумузунуң Севен-оол, Гагарин кудумчулары, Кара-Тал биле Дус-Даг деп черлер.

Төвү — Торгалыгның көдээ Культура бажыңы.

Доржукай № 147. Торгалыг сумузунуң Доржукай, Комсомольская кудумчулары, Чоза, Кош-Терек деп черлер.

Төвү — Торгалыгның көдээ Культура бажыңы.

Хандагайты № 148. Хандагайты сумузунуң Почтовая, Даваа, Ленин кудумчулары база Мургусту деп чер.

Төвү — Хандагайтының көдээ Культура бажыңы.

Октябрьский № 149. Хандагайты сумузунуң Октябрьская, Дружба, Малчын кудумчулары, кызыгаар заставазы, Мерге-Баары, Улаатай деп черлер.

Төвү—Культура бажыңы.

Солчур № 150. Солчур сумузунуң Конгар, Найырал, Октябрьская, Малчын кудумчулары, Улаатай, Шивилиг деп черлер.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Дамдын № 151. Солчур сумузунуң Сунгар-оол, Дамдын, Биче-оол, Күдерек кудумчулары, Улаатай, Шивилиг деп черлер шериг кезээ.

Саглы № 152. Саглы сумузунуң Набережная, Дружба кудумчулары база кызыгаар заставазы, Арзайты, Саглы-Бажы деп черлер.

Төвү — суму чагырга чериниң бажыңы.

Советская № 153. Саглы сумузунуң Советская, Мугур кудумчулары, Халчыын, Хорумнуг-Ой, Мугур деп черлер.

Төвү — суму чагырга чериниң бажыңы.

БИИ-ХЕМ КОЖУУН

Туранның Больничный № 154. Майская, Титов, Загородная кудумчулары, Загородныаядан Тиилелгениң 30 чылы кудумчузунга чедир, Космонавтар кудумчузу.

Төвү — эмнелгениң администрация бажыңы.

Туранның Енисейский № 155. Енисей, Сафьяновтар кудумчулары, Тиилелгениң 30 чыл кудмчудан Загородная кудумчузунга чедир.

Төвү — эмнелгениң администрация бажыңы.

Туранның Северный № 156. Туранның Молодежная, Новая кудумчулары.

Төвү — "Колос" Культура бажыңы.

Туранның Краснопахарский № 158. Туран хоорайның Молодежная, Новая кудумчулары.

Төвү—"Колос" Культура бажыңы.

Туранның Молодежная № 159. Туранның Спортивная, Красноармейская кудумчулары, переулоктар Норкин, Данилкин.

Туранның Центральная № 160. Туранның Кызыл партизаннар, Ленин, Щетинкин, Дружба, Комсомольская кудумчулары, Ленин кудумчузундан Октябрьская кудумчузунга чедир.

Туранның Школьный № 161. Кочетов кудмчузу, КААБК "Кызыл тараачынның" ажылчын сууру, Ленин, Щетинкин, Дружба, Пролетарская, Комсомольская кудумчулары.

Төвү — Туранның № 1 школазы.

Туранның Южный № 162. Советская, Дружба, Октябрьская, Шоссейная, Майская кудумчулары, Рабочая кудумчузунга чедир.

Төвү — РТП бажыңы.

Найырал-Билелиг № 163. Найырал, Шивилиг, Билелиг сумулары.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Аржаанның № 164. Аржаан сумузунуң девискээри.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Хүт-Септиң № 165. Хүт, Сеп сумулары, Чкаловка арбаны, Аржаан суурнуң Рабочая кудумчузу.

Төвү — Хүт, Сеп суурларның Культура бажыңнары.

Тарлаг-Сушьтуң № 166. Тарлаг болгаш Сушь сумуларның девискээрлери.

Төвү — сумуларның Культура бажыңнары.

Хадыңның № 167. Хадың сумузунуң девискээри.

Төвү—Культура бажыңы.

Өөктүң № 168. Өөк сумузунуң девискээри.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Сесерлигниң № 169. Сесерлиг сумузунуң девискээри, Өөк суурнуң Крюков кудумчузу.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

СҮТ-ХӨЛ КОЖУУН

Алдан-Маадырның № 170. Алдан-Маадыр сумузунуң девискээри.

Төвү —суму чагыргазының бажыңы.

Ак-Даштың № 171, Ак-Даш сумузунуң девискээри, Манчүрек, Чодураалыг, Сайыр, Көшпес, Баян-Кол, Оргу-Шөл, Кара-Шат, Шекпээр, Полевая турлаглары, Сарыг-Булуң фермазы.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Бора-Тайганың № 172. Бора-Тайга сумузунуң девискээри.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Хөр-Тайганың № 173. Хөр-Тайга сумузунуң девискээри.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Кызыл-Тайганың № 174. Кызыл-Тайга сумузунуң девискээри, Шом-Шум, Шеле, Оргу-Шөл, Узун-Сайыр, Алдыы-Ишкин, Шынаа турлаглары.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Кара-Чырааның № 175. Кара-Чыраа сумузунуң девискээри.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Суг-Аксы Западный № 176. Суг-Аксы суурнуң Набережный, Октябрьская, Тыва эки-турачылар, Тиилелге, Новая, Чылбак кудумчулары.

Төвү — кожуунуң хереглекчилер нитилелиниң бажыңы.

Суг-Аксы Центральный № 177. Суг-Аксының Алдан-Маадыр, Чогаалчылар, Интернациональная, Мира кудумчулары.

Төвү — кожуунуң харылзаа белдири.

Суг-Аксы Северный № 178. Суг-Аксы суурнуң Байыскылаң, Доржу, Пушкин, Титов, Горький, Гагарин кудумчулары.

Төвү — Суг-Аксы ортумак школазы.

Суг-Аксы Восточный № 179. Суг-Аксы суурнуң Степная, Механизация, Үйнүк-оол кудумчулары.

Төвү — кожуун чагыргазының бажыңы.

ТАҢДЫ КОЖУУН.

Бай-Хаактың № 180. Бай-Хаак суурнуң Новая, Күрседи кудумчулары, переулок Новый, Степной, Пушкин, Рабочая, Садовая, Суворов, Шоссейная, Юбилейная кудумчулары.

Төвү—Культура бажыңы.

Саратов № 181. Бай-Хаак суурнуң Советская, Степная, Дружба, Шоссейная, Саратовская, пер. Школьный, Дүрген суур.

Төвү — көдээ Культура бажыңы.

Белинский № 182. Бай-Хаак суурнуң, Безымянная, Белинский, Горький, Оюн Данчай, Зеленая, Калинин, Комаров, Комсомольская, Мелиораторов, Мира кудумчулары.

Төвү — көдээ Культура бажыңы.

Дүргениң № 183. Дүрген сумузунуң кудумчулары Рабочая, Горький, Степная, Дружба, Мира, Строителей, Заречный, Почтовый кудумчулары.

Төвү — көдээ Культура бажыңы.

Сосновканың № 184. Сосновка сумузунуң девискээри, Хадың-Аксы арбан.

Төвү — Сосновканың ортумак школазы.

Балгазынның № 185. Балгазын сумузунуң кудумчулары — Восточная, Горький, Дружба, Калинин, Комсомольская.

Төвү — көдээ Культура бажыңы.

Красноярский № 186. Балгазын суурнуң кудумчулары — Лесная, Мелиораторов, Механизаторов, Мира, Рабочая, пер. Новый, Родничный, "Краснояровка" СБФ, Марачевка.

Төвү — көдээ Культура бажыңы.

Кызыл-Арыгның № 187. Балгазын суурнуң кудумчулары — Советская, Степная, Шоссейная, пер "Школьный", "Революцияның чалбыжы" совхозтуң малчыннар турлаглары, Кызыл-Арыг арбаны.

Төвү — көдээ Культура бажыңы.

Арыг-Бажының № 188. Арыг-Бажы сумузунуң девискээри, Балгазын сумузунуң Сой сууру.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Межегейниң № 189. Межегей сумузунуң девискээри.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Кочетовтуң № 190. Кочетов болгаш Успенка сумуларының девискээрлери.

Төвү — Кочетов суму чагыргазының бажыңы. Успенка суурнуң көдээ Культура бажыңы.

ТЕС-ХЕМ КОЖУУН

Самагалдай Восточный № 191. Самагалдай сумузунуң чөөн талазы, Амбын-Ноян кудумчузунуң эжеш талазы.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Самагалдай Центральный № 192. Самагалдай сумузунуң төп девискээри, Амбын-Ноян кудумчузунуң эжеш эвес талазындан Механизация кудумчузунуң эжеш талазынга чедир.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Ужарлыг № 193. Самагалдай сумузунуң барын талазы Механизация кудумчузунуң эжеш эвес талазындан.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Шуурмак № 194, Шуурмак сумузунуң девискээри, Куран.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Чыргаланды № 195, Чыргаланды сумузунуң девискээри.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Берт-Даг Восточный № 196. Берт-Даг сумузунуң чөөн талазын Ленин кудумчузунуң эжеш талазындан Теректиг кудумчузундан өскелери.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Берт-Даг Западный № 197. Берт-Даг сумузунуң чөөн талазы Ленин кудумчузунуң эжеш эвес талазындан, Теректиг кудумчузу, Малчын болгаш араттарның турлаглары.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Ү-Шынаа № 198. Ү-Шынаа суурнуң кудумчулары — Үргүй-оол, Найырал, Октябрьская, Артына.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

О-Шынаа № 199. О-Шынаа суурнуң кудумчулары — Үргүй-оол, Найырал, Октябрьская, Артына.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Сарыг-Бөл № 200. О-Шынаа суурнуң кудумчулары — Мира, Чодураа, № 1, 2, 3 малчын бригадалар, арат ажыл-агыйлары.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Кызыл-Чыраа № 201. Кызыл-Чыраа сумузунуң девискээри.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

ТОЖУ КОЖУУН

Таежный № 202. Тоора-Хем суурнуң Бухтуева, Дружба, Комсомольская, Лесная, Молодежная, Октябрьская, Охотничья, Советская, Первомайская кудумчулары.

Төвү — кожуун чагыргазының бажыңы.

Тоора-Хемский Восточный № 203. Тоора-Хем суурнуң Гагарин, Зеленая, Интернациональная, Рабочая кудумчулары. Төвү — кожуун чагыргазының бажыңы.

Сибирский № 204. Тоора-Хемниң Воронкова, Сибирская, Таежная, Чекпелиг, Үргүй-оол, Новая, Строительная кудумчулары.

Төвү — кожуун чагыргазының бажыңы.

Салдам № 205. Салдам сумунуң Енисейская, Школьная, Набережная, Проточная, кудумчулары.

Төвү — кожуунуң чагырга бажыңы.

Адыр-Кежиг № 206. Адыр-Кежиг сумунуң Арат, Торлук, Октябрьская, Найырал, Малчын, кудумчулары, арат-тараачын ажыл-агыйлары.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Азастың № 207. Адыр-Кежиг сумунуң Азас, Серекей, Аңчы, Чадамба кудумчулары, арат-тараачын ажыл-агыйлары.

Төвү — Адыр-Кежиг суму чагыргазының бажыңы.

Ийниң № 208. Ий суурнуң Енисейская, Аңчы, Советская, Дружба, Седип-оол кудумчулары, арат-тараачын ажыл-агыйлары.

Төвү — Ий суму чагыргазының бажыңы.

Новый № 209. Ий сумунуң Октябрьская, Комсомольская, Новая, Ийская кудумчулары, Санаторно-лесная школа.

Төвү — Ий суму чагыргазының бажыңы.

Ырбан № 210. Ырбан сумунуң девискээри.

Төвү — көдээ Культура бажыңы.

Хамсаринский № 211. Хамсара болгаш Сыстыг-Хем сумуларның девискээрлери.

Төвү — Хамсараның көдээ клуву, Сыстыг-Хемниң эге школазы.

УЛУГ-ХЕМ КОЖУУН

Улуг-Хөмский № 212. Шагаан-Арыг хоорайның Горная, Мира, Победа кудумчулары, Дружба кудумчузунуң солагай талакы бажыңнарының номери 1-ден 53-ке чедир.

Төвү — хоорай чагырга бажыңы.

Шагонарский Магистральный № 213. Шагаан-Арыг хоорайның Магистральная, Трудовая, Промышленная, Транспортная, Чодураа, Фестивальная, Юбилейная, Улуг-Хемская, Красных партизан кудумчулары, Тупиковый, Песчаный, Зеленый, Шагонарская, Музейный доора кудумчулары, Степная, Восточная кудумчулары.

Төвү — 2 дугаар школа.

Дружбинский № 214. Шагаан-Арыг хоорайның Дружба кудумчузунуң дугаары 55, 57, 59, 59 а, 59 б бажыңнары, Енисейская кудумчузу, Дружба кудумчузунуң оң талакы бажыңнарының дугаары 8-тен 58-ке чедир.

Төвү — кинотеатр.

Саяно-Шушенский № 215. Шагаан-Арыг хоорайның Саяна-Шушенское кудумчузунуң дугаары 1, 3, 4, 5, 6, 8, бажыңнары, Шагонар кудумчузу.

Төвү — хоорай чагыргазының бажыңы.

Пушкинский № 216. Шагаан-Арыг хоорайның Гагарина, Пушкина, Новоселов, Студенческая, Советская, Солнечная кудумчулары, 8 дугаар общежитие.

Төвү — 1 дугаар школа.

Кечил-ооловский № 217. Шагаан-Арыг хоорайның Октябрьская, 30 лет Советской Тувы, Заречная, Строителей, Кечил-оол, Подгорная, Космическая, Рабочая кудумчулары.

Төвү — 1 дугаар школа.

Арыг-Бажының № 218. Арыг-Бажы сумунуң девискээри.

Төвү — Культура бажыңы.

Хайыраканский Восточный № 219. Хайыракан сумузунуң Пюрбю, Деражно, Сенек, Мугур, Эжим, Октябрьская, Сукпак, Хемчик-оол, Шойдун, Дөңгүр-Кызыл, Күскелдей кудумчулары, Сарыг Достак, Хараганныг-Хову, Баян-Кол, Чугай деп черлер.

Төвү—Культура бажыңы.

Хайыраканский Западный № 220. Хайыракан сумузунуң Малчын, Чүльдүм, Адыг-Түлүш, Кечил-оол, Дыртык-оол кудумчулары: Хая-Бажы, Доора-Хову, Көжээлиг-Хову, Биче-Ужар, Ак-Хая, Бел, Бак-Кара-Суг, Улуг-Даг, Белдир-Даг, Борбак-Арыг, Телээ, Ооруг деп черлер.

Төвү—Культура бажыңы.

Ийи-Тал № 221. Ийи-Тал сумунуң девискээри.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Чааты № 222. Чааты сумунуң девискээри.

Төвү—Культура бажыңы.

Торгалыг № 223. Торгалыг сумунуң девискээри.

Төвү—Культура бажыңы.

Эйлиг-Хем № 224. Эйлиг-Хем сумунуң девискээри.

Төвү — Культура бажыңы.

Арыг-Үзүү № 225. Арыг-Үзүү сумунуң девискээри.

Төвү — Культура бажыңы.

Арыскан № 226. Арыскан сумунуң девискээри.

Төвү — Культура бажыңы.

Иштии-Хем № 227. Иштии-Хем сумунуң девискээри.

Төвү—Культура бажыңы.

ЧАА-ХӨЛ КОЖУУН

Чаа-Хөл Восточный № 228. Чаа-Хөл сумунуң чөөн талакы девискээриниң Соднам Александр кудумчузунуң оң талакы, Терезин, Аргалыктыг, Булак деп черлер, СБФ.

Төвү — СББЖ бажыңы.

Чаа-Хөльский Западный № 229. Чаа-Хөл сумунуң барын талакы девискээриниң Соднам Александр кудумчузунуң солагай талакызы болгаш Бел, Сарыг-Хөлчүк, Саргол, Ортаа- Хем, Кара-Туруг, Кара-Кожагар, Санчы деп черлер.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Шанчы № 230. Шанчы сумунуң девискээри.

Төвү—Культура бажыңы.

Булуң-Терек № 231. Кызыл-Даг сумунуң девискээри.

Төвү—Культура бажыңы.

Ак-Туруг Восточный № 232. Ак-Туруг сумузунуң Кожай хемден эгелээш, чөөн талакы девискээри.

Төвү—Культура бажыңы.

Ак-Туруг Западный № 233. Ак-Туруг сумузунуң Кожай хемден эгелээш, барын талакы девискээри.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

ЧЕДИ-ХӨЛ КОЖУУН

Хову-Аксынский Мирный № 234. Мира, Интернациональная, Молодежная, Комсомольская, Коммунальная, Спортивная кудумчузунуң дугаары 3, 4, 7, 7 а, 9, бажыңнары, Гагарин дугаары 2, 4, 3, 3 а, 7, 9, 13, 14, 17 бажыңнары.

Төвү—Культура бажыңы.

Хову-Аксы Первомайский № 235. Хову-Аксының Первомайская, Спортивная кудумчуларының 1, 11а, 13а, 15, 17, 19 дугаарлыг бажыңнары, Юбилейная, Дачная, Таежная кудумчулары.

Төвү — Культура бажыңы.

Сайлыг № 236. Сайлыг сумунуң девискээри.

Төвү — Культура бажыңы.

Хөндерге № 237. Хөлчүк арбанның девискээрлеринден аңгыда, Хендерге сумунуң девискээри.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Хөлчүк № 238. Хендерге сумузунуң Хөлчүк арбанының девискээри.

Төвү — көдээ клуб.

Чал-Кежиг № 239. Чал-Кежиг сумунуң девискээри.

Төвү — көдээ клуб.

Элегес № 240. Элегес сумунуң Каък арбанының девискээри.

Төвү — Культура бажыңы.

ЭРЗИН КОЖУУН

Бай-Даг Северный № 241. Бай-Даг сумузунуң соңгу талазы, Багбужап, Красный партизан, Иргит Шагдыржап кудумчулары, Солчур, Тарлашкын, Сувураа деп черлер.

Төвү— суму чагыргазының бажыңы.

Эрзинский Южный № 242. Бай-Даг сумузунуң мурнуу талазы, Ленин, Василий Эренчин, Школьная кудумчулары, Тес-Уну, Чөөгей, Ямалык деп черлер.

Төвү — Бай-Даг ортумак школазы.

Эрзинский Северный № 243. Эрзин сумунуң Титова, Дружба, Пушкина, Мира кудумчулары, Шериг кезээ.

Төвү — кожуунуң хереглекчилер нитилелиниң бажыңы.

Эрзинский Центральный № 244. Эрзин сумунуң Комсомольская, С. Тока, Кидиспей, В. Серээдар, Гагарин кудумчулары, Мугур, Пионер аттыг переулоктар.

Төвү—Культура бажыңы.

Эрзинский Южный № 245. Эрзин сумунуң Иргит Шагдыржап, 70 лет Октября, Сайзырал, Артур Норбу, Добровольцев кудумчулары, Лесной деп переулок, Тес-Уну деп чер.

Төвү — Эрзин ортумак школазы.

Мөренский Восточный № 246. Унегети, Божалыг, Чөөгей, Тес-Уну деп черлерден аңгыда, Мөрен сумузунуң девискээри.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Сарыг-Булуң № 247. Сарыг-Булуң сумузунуң девискээри, Мөрен сумунуң Унегети, Божалыг, Чөөгей, Тес-Уну деп черлери.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Нарынский Северный № 248. Нарын сумузунуң М. Шойжун, Лесная, Мира, Найырал-1, Найырал-2 кудумчулары, Донгулар, Кара-Сайыр, Ак-Хой, Көжээлиг, Октаа ханатан деп черлер.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Нарынский Южный № 249. Нарын сумузунуң Хөндей, Чаа-Суур, Комсомольская, Нарын, Яндак Ноозун, Цаган-Тологой заставазы, Тес-Уну, Тал, Хачын-Сайыр деп черлер.

Төвү — Нарын ортумак школазы.

Качык № 250. Качык сумузунуң девискээри. Ары-Булак, Төрелчи, Арбыштай, Буду-Аразы, Чаңгыс-Дыт, Бора-Тей деп черлер.

Төвү — суму чагыргазының бажыңы.

Бо доктаалды "Шын", "Тувинская правда", "Тыва Республика" солуннарга парлап үндүрер.

ТР-ниң Төп соңгулда комиссиязының даргазы Н. А. ОНДАР,

Төп соңгулда комиссиязының харыысалгалыг секретары Л. Ы. Кара-Сал.

ШЫН

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш "Шын" солун редакциязының коллективи.

Кол редактор Светлана МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ:
Кан-оол Сат, Алдын-кыс Монгуш, Урана Базыр-оол, Чимисмаа Монгуш, Сергей Хертек, Таан-оол Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; кол редакторнуң оралакчызы — 3-33-91;
секретариат—3-36-82. Солук келбейн барганда дараазында телефоннарже долгаар: 3-14-94, 3-57-92

КИЛДИСТЕР:
Нитилел-политиктиг килдис — 3-39-15
Медээлер албаны—3-34-98;
Бухгалтерия—3-41-16;
Солун неделяда үш катап үнер.
Хемчээли 2 парламал ама.
Тиражы 4161.
Чагыг 10.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 КБ "Тувакредит", ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазыбиле хоойлужудулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген.
Бүрүткеттирген дугаары—Т 00007.
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыннадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.